

KARAHANLILAR DEVLETİ'NİN GAZNELİLERLE SİYASİ İLİŞKİLERİ* (389-536/999-1141)

Dr. Ali b. Salih el-MUHEYMİD

Çev: Prof. Dr. Ali AKSU
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Karahanlılar ve Gazneliler arasındaki ilişki, dostluk ve düşmanlık boyutunda seyretmiştir. Gazneliler Devleti, Karahanlı Devleti'ni kendine boyun eğdirmeye çalışmıştır. Karahanlı Devleti'nde kardeşler arasında bölünme (Doğu-Batı) meydana geldiğinde Gazneliler bundan istifade ederek zaman zaman hedeflerine ulaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlılar, Gazneliler, İlişki, Düşmanlık, Dostluk.

ABSTRACT

Political Relations of the State of Qarakhanids with the Ghaznawids

Relationship between Qarakhanids and Ghaznawids had moved in dimension of friendliness and hostility. The Ghaznawids State had struggled to subdue the Qarakhanids for itself. When the division of brothers became true in the Qarakhanids State -as the West and the East- the Ghaznawids had exploited sometimes and achieved their aims.

Key Words: Qarakhanids, Ghaznawids, Relationship, Hostility, Friendliness.

ÖNSÖZ

İslam güneşinin Orta Asya bölgelerini aydınlatmasından beri bu bölge İslam dünyası için asırlardır tarihin isimlerini ebedileştirdiği liderler çıkar-mıştır. Onlar İslam tarihinde izleri günümüze kadar devam eden büyük devletler kurmuşlardır.

H. 4 ve 6. (m. 10 ve 12.) asırları arasında hükmetmiş ve şu an Özbekistan Cumhuriyeti olarak bilinen bölgede geniş bir alanı işgal etmiş olan Karahanlı Devleti, İslam'ın yayılmasına katkıda bulunan devletlerden biridir. Bu devlet, doğuda görkemli İslam medeniyetinin sarayının yapılmasında etkin bir rol oynamıştır.

Biz, bu devletin kuruluşu ve İslam'ın yayılışındaki katkıları için "el-Karahâniyyûn ve Cühûdühüm fî Neşri'l-İslâmî ve's-Sikâfeti'l-İslâmiyye fî Asya'l-Vustâ" (Karahanlılar ve Orta Asya'da İslam Kültürü ve İslam'ın Yayılmasındaki

Katkıları") başlığı altında bir araştırma tahsis ettik¹.

Biz Karahanlıları bütün yönleriyle ele alma düşüncemizden dolayı bu araştırmamızda –özellikle- bu devletin Gazneliler ve Selçuklular arasındaki siyasi ilişkilerine ışık tutmaya çalışacağız.

Bu konuyu seçmemde şu sebepler etkili oldu:

1-Karahanlı Devleti'nin müslüman devletlerle olan siyasi ilişkilerine dair müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Hâlbuki Karahanlı Devleti'ne muasır diğer müslüman devletlerden bazılarının dış siyasetleri konusunda pek çok çalışma söz konusudur. Bu devletin tarihi hakkında, çoğu araştırmacıların böylesi bir konuyu ele almaktan kaçınmalarının asıl nedeni, bu konudaki materyalin azlığıdır. Sâ mânîlerin hâkimiyeti döneminde (261–389/874–999) Orta Asya bölgesinin tarihi hakkındaki elimizde bulunan kaynaklar, Karahanlı ailesinin kökenine, müslüman oluşlarına ve ne zaman kabile yönetiminden devlet yönetimine geçtikleri hususlarına değinmemişlerdir. Dolayısıyla bu konular hâlâ bilinmezliğini sürdürmektedir.

Karahanlı Devleti'nin kuruluşunu anlatan kaynakların büyük bir kısmı, - nispeten- devletin son dönemlerinde bölgeyi kasıp kavuran dış ve iç savaşlar sonucu devletin zayıflaması ve yıkılmasına değinmişlerdir. Değinen konular arasında şunları sayabiliriz: Birincisi, müslüman olmayan Hitâ Türklerinin, Karahanlılara karşı gerçekleştirdikleri uzun süre devam eden ve Karahanlı Devleti'nin yıkılışına sebep olan saldırılar; bir diğeri ise, Orta Asya bölgelerindeki İslam âleminin karşılaştığı en şiddetli ve yıkımı en büyük olan Moğol saldırılarıdır. Dolayısıyla Karahanlılar hakkındaki tarihi bilgilerin çoğunun, onların dönemi yani 8/14. asırdan sonraki kaynaklardan alınmasında şaşılacak bir durum yoktur.

2-Karahanlı Devleti'nin stratejik konumu; burası, doğusu itibariyle müslüman ile gayri müslim halkların yaşadığı sınır bölgesinde yer alıyordu. Toprakları bakımından ise, batısı itibariyle o dönemde mevcut olan Gazneli ve Selçuklu Devletleri'nin güvenliğini sağlamaktaydı. Buradan hareketle Karahanlı Devleti'nin, söz konusu iki devlet ile olan ilişkisi, büyük önem arz etmektedir.

3-Karahanlıların, Ceyhun nehrinin doğu ve batısında bulunan müslüman devletlerin topraklarına doğru yönelmelerine sevk eden gerçek nedenlerini öğrenme arzumuz; halbuki Karahanlıların Çin sınırlarına rahatlıkla uzanabilmeleri ve İslam adına bir ufuk açabilmeleri için doğu yönüne gitmeleri gerekirdi.

4-Üç devletin (Karahanlı, Gazneli ve Selçuklular) birbirlerini bağlayan üç

* Bu makale aslında tek bir makale idi; ancak hacimli olması nedeniyle söz konusu makaleyi Karahanlıların Gaznelilerle ilişkisi ve bir de Karahanlıların Selçuklularla ilişkisi şeklinde ikiye böldük. Bu nedenle asıl metinde bulunan Selçuklularla ilgili muhtasar bilgiyi Karahanlıların Selçuklularla ilişkisi başlığı altında yayınlayacağımız kısma aldığımızı belirtelim.

¹ Söz konusu makale tarafımızdan çevrilmiştir. Bkz. Ali b. Salih el- Muheymid, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılışında Gösterdikleri Çabalar", çev., Ali Aksu, CÜİFD., Sivas 2001, cilt V, sayı 1, s. 281-310.

güçlü ortak noktanın olması da, bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Bu ortak noktalar ise, İslam inancına bağlılık, mezhebî birliktelik (Sünnî), komşu ve Türk olmaları ile Abbâsî hilafetine olan bağlılıktır.

5-Bu konunun inceleme alanının kapsamlı olması; Karahanlı Devletinin, Mâverâünnehir bölgesinde yaklaşık bir buçuk asırlık hâkimiyeti (389–536/999–1141) söz konusudur. Bu da söz konusu dönemi incelemeyi gerektirmektedir. Çünkü bu dönem, İslâm'ın hâkim olduğu doğuda Türk nüfuzunun en verimli ve en önemli merhalesi sayılmaktadır. Bu dönemde Türklerin konumu zirveye ulaştı, durumları güçlendi. Yönetim ve hâkimiyet onlara geçti. Karahanlılar böylelikle doğuda hâkimiyet sağladı ve topraklarını genişletti, bir süre sonra içine kapanmaya ve gerilemeye yüz tuttu ve eski konumunu kaybetmiş olan Fars unsurunun yerini Türkler ele geçirdiler. Karahanlılar ve Gazneliler, 389/999 yılında yıkılan Sâmânî Devleti'nin topraklarını aralarında paylaştılar. Selçuklular ise, İran Büveyhî hâkimiyetini ortadan kaldırdığında, doğuda geniş bir alanda hâkimiyet onlara geçmiş oldu. Böylece hâkimiyetleri, Abbâsî hilafetinin başkenti Bağdat'a kadar uzandı.

6-Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklularla siyasî ilişkiler kurdular. Aralarında bazen barış, bazen savaş meydana geldi. Dolayısıyla aralarındaki ilişkiler, savaşlar, evlilikler, elçilikler, yazışmalar ve anlaşmalarla doludur. Biz, bu araştırmamız sayesinde şu sorulara cevap aramaya çalışacağız: Acaba Karahanlılar, bu iki devletten (Gazneliler-Selçuklular) birisinin veya her ikisinin hâkimiyetine girmiş mi girmemiş mi? Eğer bu olaylarda Abbâsî halifeliğinin rolü var mı, varsa bu rol neydi? Horasan'da hâkim olan sırasıyla önce Gazneliler sonra Selçuklular, Karahanlıların ikiye bölünmesinden ne ölçüde istifade ettiler? Bu iki devlet (Gazneliler-Selçuklular) arasında patlak veren çekişmenin etkisinin süresi ne kadardı? Doğu cephesinin güçlenmesine ve h. 6. asrın (m. 12) ortalarında İslam dünyasında çizilen haritasının oluşumunda etkisi nedir? Konunun özelliği çalışmayı şu iki başlık altında ele almayı gerekli kılmıştır:

Birincisi; *Karahanlı Devleti ile Gazneliler Arasındaki Siyasî İlişkiler*; ikincisi ise, *Karahanlı Devleti ile Selçuklular Arasındaki Siyasî İlişkiler* başlığını taşımaktadır.

Araştırmanın Başlıca Kaynakları

Bu araştırma için gerekli ilmî materyal toplama esnasında genellikle temel kaynaklara inildiğini söyleyebiliriz. Biz sadece söz konusu araştırma döneminde yaşamış müelliflerin kaynaklarına işaret etmekle yetineceğiz. Bu konuyla ilgili yazılan ilk kaynak, Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî'nin "*Tarihu Yemînî*" adlı eseridir. Yazar, 427/1036 yılında vefat etmiştir. Bu kitabın önemi, müellifinin Gazneli Devleti ilk dönem hükümdarları tarafından itibar görmesinden kaynaklanmaktadır. el-Utbî, kitabına bu ismi, Gazneli Sultan Mahmud'a (*Yemînüddeve*'ye) nispeten vermiştir. Müellif, Sultan Mahmud döneminde İlek

Han'ın Horasan'a saldırdığı dönemde yaşamıştı².

Karahanlı Devleti ile Gazneli Devleti arasındaki siyasî ilişkileri araştırma konusunda önemli kaynakların başında el-Utbî'nin eserinden sonra, Ebû Saîd Abdülhây b. Mahmud el-Gerdîzî'nin (öl. 442-443/1050-1051) "*Zeynü'l-Ahbâr*" adlı eseri gelmektedir. Gerdîzî, Gazne'de yaşadı, eserini burada telif etti ve bu eserini bağlılığından dolayı *Zeynü'l-Mille* lakaplı Gazneli Sultan Abdürreşid'e nispeten isimlendirdi. Müellif, Gazneliler döneminde meydana gelen pek çok tarihî olaylara değinmekte; bizzat gördüğü olayları aktarmaktadır. Sultan Kadirhan ile Gazneli Mahmud'un, Ceyhun nehri kıyısında gerçekleştirdikleri tarihî karşılaşma merasimini tafsilatlı bir şekilde sunan dönemin tek kaynağı odur³.

Üçüncü kaynak ise, Ebü'l-Fadl Muhammed Hüseyin el-Beyhakî'nin (öl. 470/1077) "*Târihu Beyhakî*" adlı eseridir. Beyhakî, Gazneli Sultan Mahmud ve oğlu Mes'ud dönemlerinde başkanlığını Ebû Nasr Mişkan'ın yaptığı *Dîvânü'r-Resâil*' de görev aldı. Beyhakî, ardından Sultan Abdürreşad b. Mahmud döneminde divan başkanlığı görevini üstlendi. Müellif, Karahanlı Devleti ile Gazneli Devleti arasındaki siyasî ilişkiler konusunda verdiği kapsamlı ve önemli bilgilerle araştırmayı zenginleştirmektedir. Bu kitabın önemi, Beyhakî'nin bizzat Karahanlı Devleti'ne karşı yapılan saldırılara iştirak etmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde *Tarihu'l-Beyhakî* Gazneli Sultan Mes'ud ile Karahanlı Devleti'nin bazı yöneticileri arasında geçen oldukça önemli yazışmaları içermektedir⁴.

Karahanlı Devleti ile Selçuklular arasındaki siyasî ilişkiler hakkında önemli bilgiler sunan kaynak ise, Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseynî'nin (öl. 575/1180) "*Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*" adlı eseridir. Bize göre bu kitabın önemi, müellifin eserinde istifade ettiği kaynakların hâlâ kayıp olduğunu öğrenmemizle bir kat daha arttı⁵.

Kaynaklardan bir başkası ise, İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1232) "*el-Kâmil fi't-Tarih*" adlı eseridir. Gerçekten de söz konusu eser ve müellifi, tanıtmaya ihtiyaç duymayacak derecede meşhurdur. Şunu söyleyebiliriz ki bizim ele aldığımız konu içerisindeki detaylar İbnü'l-Esîr'in eserinden alındı. Ayrıca İbnü'l-Esîr dönemine yakın tarihî bir süreci araştırmam, benim için iyi bir şanstır. Şunu da ifade etmek gerekir ki İbnü'l-Esîr, Kadir Han'ın, Hoten şehrini fethedip orada ölmesini zikretmekle, diğer kaynaklardan farklılık göstermektedir. Ne var ki müellif, bu fethin ne zaman gerçekleştiği hususunda bir tarih vermemektedir⁶. Söz konusu müellifin eserine aldığı tarihi olaylar ve haberler oldukça çoktur. Araştırma boyunca bunların önemi ortaya çıkacaktır.

² el-Utbî, *Târihu Yemîni*, Lâhor, 1300/1882, s. 213.

³ el-Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, trc. İfâf es-Seyyid Zeydân, Mısır 1402/1982, I, 3-4, II, 303.

⁴ el-Beyhakî, *Târihu'l-Beyhakî*, trc. Yahya el-Haşâb ve Sadık Neş'eh, Beyrut 1982, s. 1-2, 87.

⁵ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, Beyrut 1404/1984, bk. kitabın girişi.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1402/1982, IX, 299.

Sonuç olarak; gücüm nispetince, Karahanlı Devleti'nin gerek Gaznelilerle, gerek Selçuklularla olan siyasî ilişkilerinin boyutlarını açıklamaya çalıştım. Yine de bu konuyu hakkıyla yerine getirdiğim iddiasında değilim. Ancak bu alanda yapılacak araştırmaların çoğalmasına bir kapı araladığımı zannediyor ve Allah'tan başarılarının artırması için dua ediyorum. Ben sadece bilime katkıda bulunmak istedim. Eğer bu çalışmada bir noksanlık görülürse, bu bir insan olmanın sonucudur. Eğer bunda iyiliklerden bir şey varsa, bu da Allah'ın yardımı sayesinde.

GİRİŞ

Siyasî ilişkiler konusu, tabiatı itibariyle ilişkilerin bütün boyutlarıyla bilinmesini gerektirmektedir. Çalışmada esas aldığımız konu, Karahanlı Devleti'dir. Diğer iki konu ise, Gazneliler ile Selçuklulardır. Dolayısıyla, bizim bu üç devlet hakkında muhtasar bilgi vermemiz gerekecektir. Esas tarafın Karahanlı Devleti olması sebebiyle, hakkında bilgi vermeye öncelikle Karahanlı Devleti'nden başlayacağız:

1-Karahanlı Devleti (389-536/999-1141)

Karahanlı Devleti, tercih edilen görüşe göre, Karluk Türkleri kabilelerine mensupturlar⁷. Bu kabileler, kendilerine bir üs olarak edindikleri Tıraz şehrinin⁸ doğusunda, müslüman bölgelerine sınır yerlerde ikamet ediyorlardı⁹. Karahanlılar, yaklaşık 225/840 yılında¹⁰ bu bölgelerde devletlerini kurduklarında, kendilerine ilk önce Kâşgar¹¹ şehrini başkent edindiler. Karahanlılar, İslam'ı, Sâmânî Devleti'nin (261-389/874-999) Doğu Türkistan'a gerçekleştirdiği saldırılar¹² yoluyla tanımayla başladılar¹³.

⁷ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 58.

⁸ Tıraz, Türk uç/suğur bölgelerinde bulunan Esbîcâb yakınlarında bir yerleşim merkezidir. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut 1404/1984, IV, 27.

⁹ en-Narşahî, *Târihu Buhârâ*, trc. ve thk. Emin Bedevî ve Nasrullah et-Tırâzî, Mısır 1965, s. 117.

¹⁰ *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1976, VI, 251.

¹¹ Kâşgar, Türk bölgelerinin ortasında bulunan Semerkant yolu üzerinde bir şehirdir. Yakut, IV, 430.

¹² Tıraz şehrine karşı ilk savaşı, 280/893 yılında Emir İsmail b. Ahmed es-Sâmânî gerçekleştirmiştir. Karahanlı emiri -muhtemelen Oğulcak- bu şehri teslim almayı başardı, ancak Sâmânîler burayı tekrar istilâ ettiler. Şehrin kiliselerini mescide çevirdiler, minberlerinde hutbeyi Abbâsî halifesi el-Mu'tazid Billah (279-289/892-901) adına okudular. Sâmânî emiri, savaş esnasında Türk Hakan'ının babasını, karısı Hatun'u ve yaklaşık 10.000 kişiyi esir olarak aldı. Görünen o ki bu hadise, Karahanlı Hakan'ını, başkenti Kâşgar şehrine taşımaya mecbur etmiştir. Hakan ardından da (291/904) yılında Sâmânî Devleti'ne karşı intikam almak amacıyla bir saldırı düzenledi.

Aynı şekilde bazı rivayetler, Karahanlı Devleti'nin, Sâmânî emirlerinden birini ülkesinde barındırmasından dolayı bu dönemde, söz konusu iki devlet arasında askerî çatışmanın meydana gelmesine değinmektedirler. Karahanlı ailesinin Sâmânîlerle karşılaşması, bu emir döneminde gerçekleşmiştir. Söz konusu Sâmânî Emir'in, Karahanlı aile fertleri arasında bir süre kalması, onu müteakip müslüman davetçi ve tüccarların bölgeye peşpeşe gelmeleri, bu devlet yöneticilerinin o dönemde İslam'a girmelerine doğrudan etki etmiştir. Hükümdar Oğulcak'ın kardeşinin oğlu olan Emir Abdülkerim Satuk Buğrahan (öl. 344/955), Karahanlı yöneticilerden İslam'a giren ilk şahıstır.

Karahanlı Devleti içerisinde İslam'ın yayılışı hakkında daha geniş bilgi için bk., Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1408/1988, V, 607; en-Narşahî, *Târihu Buhârâ*, s. 117; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Haydarabad 1357, VI, 43; İbnü'l-Esir, XI, 82; İA., VI, 253.

389/999 yılında İlek Han'ın¹⁴ (388-403/998-1013) komutanlığında yapılan Karahanlı saldırıları, onlara Mâverâünnehir bölgelerinde¹⁵ hâkimiyeti ele geçirmeyi sağladı. Bu saldırılar, aynı zamanda Sâ mânî Devleti'nin yıkılışının habercisiydi. Çünkü saldırılar sonrasında Karahanlı Devleti, bölgede Sâ mânî Devleti'nin yerini işgal etti¹⁶. Karahanlı Devleti, iç çekişmeler ve bölünmelerle pek çok dönemler geçirdi. Bölünme ve iç çekişmeler, tabiatıyla söz konusu devletin, yönetimde ortaklık sistemini tatbik etmesinin bir sonucudur. Çünkü devlette, aynı anda iki ayrı yönetici vardı; Büyük Han ve Ortak Han. Büyük Han, doğuda ikâmet ediyor ve devletin doğu kısmını; diğer Han ise batıda ikâmet ediyor ve devletin batı kısmını idare ediyordu¹⁷.

Bu sistem, Doğu ve Batı Karahanlılar olmak üzere devletin ikiye bölünmesine zemin hazırladı. Söz konusu bölünme tam olarak, Kadirhan Yusuf'un¹⁸ 423/1032 yılında vefatıyla gerçekleşti. Kadirhan Yusuf, idaresi altındaki vilayetleri aile fertleri arasında taksim etti. Buna göre oğlu Arslan Han¹⁹, Kâşgar, Hoten²⁰ ve Balasagun²¹, kardeşi Mahmud Buğrahan²² ise, Tıraz ve Esbîcâb²³ şehirlerinin yönetimini üstlendi. Ancak kısa bir süre sonra Mahmud, kardeşinin topraklarını da kendi topraklarına katmak istedi. Sonuçta iki kardeş birbirleri

→ →

¹³ Türkistan, Türk bölgelerinin tamamını kapsayan bir isimdir. Türkistan'ın alanı, batıda Kazvîn denizi ve Ural nehrinden, doğuda Çin Seddine, kuzeyde, Sibiryâ ve Mongoliya'dan, güneyde İran, Afganistan, Hind ve Tibet'e kadar uzanmaktadır. Yakut, II, 23. es-Seyyid Abdülmü'min Ekrem, *Ezvâü alâ Târihi Tûrân*, Mekketü'l-Mükerrreme, s. 9.

¹⁴ İlek Han Nasr b. Ali b. Musa b. Abdülkerim Satuk Buğrahan, Karahanlı Devleti yönetiminde kardeşi Hakan Ahmed b. Ali Togan Han ile ortak idi. İlek Han, 403/1013 yılında vefat etti. Hayır sahibi, adaletli, iyi bir yaşantıya sahip, dini seven, ilme ve alimlere saygınlığı olan bir şahsiyetti. İbnü'l-Esir, IX, 240; *İA.*, VI, 254.

¹⁵ Bundan kastedilen Ceyhun nehridir. Şu an buraya, Amuye veya Amuderya adı verilmekte olup, önceki Sovyetler Birliğinden bağımsızlıklarını ilan etmiş olan devletlerin (Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan) toprakları içerisinde yer almaktadır. Le Strange Guy, *Buldânü'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, trc. Beşir Fransis vd., Beyrut 1405/1985, s. 476-477; Mahmud Şakir, *Türkistan*, Beyrut, ty., s. 69.

¹⁶ el-Gerdîzi, II, 278-279.

¹⁷ *İA.*, VI, 254.

¹⁸ Kadirhan Yusuf b. Buğrahan Harun b. Süleyman; adaletli, iyi bir yaşantıya sahip ve pek çok cihadi bulunan bir şahsiyettir. Bu cihatlarının arasında, Hoten şehrinin fethi de bulunmaktadır. H. 423 yılında vefat etmiştir. İbnü'l-Esir, IX, 298-299.

¹⁹ Ebü Şücâ' Şerefüddevlle Arslan Han b. Yusuf Kadirhan; babasının 422/1032 yılında vefatını müteakiben, Kâşgar, Hoten ve Balasagun şehirlerinde yöneticilik yaptı, minberlerde adına hutbeler okundu. Dindar ve âlimlere karşı iyi davranan, cömert biri idi. Her taraftan âlimler, onun sarayına gelmişler ve onun iyiliği ile karşılaşmışlardır. 439/1047 yılında kardeşi Mahmud Buğrahan'ın eşi eliyle vefat etmiştir. İbnü'l-Esir, IX, 298-299.

²⁰ Hoten, Kâşgar ile Özkend arasında yer alan Türkistan'da bir vilayettir. Yakut, II, 347.

²¹ Balâsâğûn, Kâşgar yakınındaki Seyhun nehrinin arkasında, Türk uç bölgelerinde bir yerleşim merkezidir. Yakut, I, 79.

²² Mahmud Buğrahan b. Yusuf Kadirhan, Buğratekin ismiyle de bilinirdi. Beyhakî, onun 449/1057 yılına kadar hayatta kaldığını zikretmektedir. Ancak İbnü'l-Esir, Mahmud'un eşinin ona zehir tuzağı kurduğuna ve bunun akabinde de 439/1047 yılında Mahmud'un eşinin isteğini reddettikten sonra vefat ettiğine işaret etmektedir. Mahmud'un eşinin isteği ise, büyük kardeşi Hüseyin Çağrı Tekin'in yerine, kendi oğlu İbrahim'i ataması idi. Bk. *Tarihu'l-Beyhakî*, s. 211; *Kamil*, IX, 299.

²³ Esbîcâb, Yakut, Esfîcâb olarak zikretmekte ve buranın Türkistan sınırları içerisinde Maveraünnehir bölgesinde büyük bir şehir olduğunu belirtmektedir. Yakut, I, 179.

üzerine üzerine yürüdü ve savaşa tutuştular. Bu savaşta Arslan Han yenildi; Mahmud, onun topraklarını ele geçirdi. Mahmud, büyük oğlu Hüseyin Çağrı Tekin'i²⁴ kendisine veliaht tayin etti. Fakat karısı, buna şiddetle karşı çıktı. Kardeşinin yerine oğlu İbrahim'in²⁵ geçmesi hususunda ısrar ederek isteğini kuvvet zoruyla gerçekleştirmeyi başardı. Mahmud Buğra Han'ın çocukları arasında ihtilaf çıktığında, Karahanlı Devleti'nin batı kısmının yöneticisi olan Tafkac Han²⁶, fırsatı ganimet bilerek 440/1048 yılında güney doğu'da Yusuf Kadir Han'ın çocuklarının toprakları üzerinde hâkimiyet kurdu²⁷.

Tafkac Han, 460/1067 yılında vefat ettiğinde²⁸, iktidara oğlu Şemsülmelik²⁹ geçti. Yusuf Kadirhan'ın evlatlarından ikisi ona karşı harekete geçti ve Semerkant³⁰ sınırına kadar ulaştılar; ancak Şemsülmelik karşısında zafer elde edemediler. Sonra aralarında ülkenin ikiye bölünmesi üzerine anlaşma yaparak barıştılar. Böylece Karahanlı Devleti iki kısma ayrıldı: Doğu kesimi, Yusuf Kadirhan'ın yönetiminde idi ve hâkimiyeti Kâşgar, Hoten, Şaş³¹ ve başkent Balasagun şehirlerini kapsıyordu. Batı kısmı ise, Ceyhun nehri civarı vilayetlerini içine alıyordu; başkenti Semerkant idi ve buranın hâkimiyetini Şemsülmelik üstlendi. Bu iki devleti ayıran sınır ise, Hocende şehri idi³².

Söz konusu bölünme, Selçukluların, Karahanlılara ait bölgelerin çoğunda

²⁴ Hüseyin Çağrı Tekin b. Mahmud Buğrahan b. Yusuf Kadirhan; babası, kendi yerine veliaht atadı, ancak annesinin müdahalesi ile bu gerçekleşmedi. Han Hüseyin, babasının yanında ailesinden nefret etmiş olduğu halde vefat etti. İbnü'l-Esîr, IX, 299.

²⁵ İbrahim b. Mahmud Buğrahan; annesinin yardımıyla, babası ve kardeşi Hüseyin'in ardından Tırâz ve Esbicâb şehirlerinde yöneticilik yaptı. Sonra hayatını Bersuhân şehri yakınında orduda sürdürdü. Bu şehrin yöneticisi Yinal Tekin ile karşılaştı. İbrahim, bu savaşta zafer elde ederek Yinal'ı öldürdü. Annesi karşısında ise, ordusu hezimete uğradı. İbnü'l-Esîr, IX, 299.

²⁶ Tafkac Han, İmâdüdevle Ebü'l-Muzaffer İbrahim b. Nasr İlek Han, mütegayyir bir şahsiyetti. Fakihler cevaz vermedikleri müddetçe hiç bir malı almazdı. Hayattayken yönetimi, oğlu Han Şemsülmelik'e teslim etti. Tafkac Han, 460 yılında vefat etti.

Tamkac ve Tafkac kelimesi, Türkçe Tabkâc kelimesinin tahrif edilmiş şeklidir. Tabkâc'ın anlamı ise, "büyük" veya "meşhur"dur. Çince anlamıyla bu kelime, milâdî sekizinci yüzyılda Orhon kitabelerinde defalarca kullanılmıştır. Bu durumda, Tamkac veya Tabkac lakabı, Han ailesinden olup valilik yapanlar için kullanmada adet haline almıştır. Yani "Büyük Han" anlamındadır, yoksa "Han Tamkac" değildir. Bk. en-Nizâmî, *Çehâr Makâle*, trc. Abdülvehhâb Azzâm ve Yahya el-Haşâb, Kahire 1368/1949, s. 97; İbnü'l-Esîr, IX, 300.

²⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 299–300; Münecim Paşa, *Târîhu Münecim Paşa*, Türkçe el yazması, Câmiatü'l-Melik Suud, no, 344, varak 338.

²⁸ İbnü'l-Esîr, IX, 300.

²⁹ Şemsülmelik Nasr b. İbrahim, Maveraünnehir hükümdarı, ilim, görüş, siyaset ve akıl açısından en üstün hakanlardandı. Fıkıh dersi aldı, güzel hattıyla yazı yazdı. Buhara ve Semerkant minberlerinde adına hutbeler okundu. 472/1079 yılı Zilhicce ayında vefat etti. ez-Zehbî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrut 1414/1994, XIX, 192–193.

³⁰ Semerkant, Maveraünnehir bölge şehirlerinden biri olup, Seyhun nehrinde yer almaktadır. Şu an başkenti Taşkent olan Özbekistan Cumhuriyeti'nin eski başkenti idi. Yakut, III, 246; Mahmud Şakir, *Türkistan*, s. 89.

³¹ eş-Şâş, Türk bölgelerine komşu Seyhun nehrinin kollarından biri olan Cercuk nehri üzerinde yer alan bir şehirdir. Daha çok burası, şu an Özbekistan Cumhuriyeti'nin de başkenti olan Taşkent ismiyle bilinmektedir. Yakut, III, 308; Mahmud Şakir, s. 26.

³² Hocende, Maveraünnehir şehirlerinden bir şehirdir. Semerkant yakınındaki Seyhun nehri sahili üzerinde yer almaktadır. Yakut, II, 347.

hâkimiyetlerini sağlayıncaya kadar devam etti. Karahanlı Devleti, Hitâ³³ (Karahitaylılar) tarafından yıkılışına kadar (536/1141) yaklaşık bir buçuk asır ayakta kaldı.³⁴

2-Gazneliler Devleti

Gazneliler³⁵, bu ismi devletin ilk başkenti olan Gazne'den³⁶ almaktadırlar. 351/962 yılında Gazne'de devleti ilk olarak kuran, Sâmânî Devleti'nde ordu komutanı olarak görev yapan Türk kumandan Ebû İshak b. Alptekin idi. Aynı zamanda o, Sebüktekin'in³⁷ akrabası idi. Sebüktekin ise, bu devletin gerçek kurucusudur. Gazneliler Devleti, 366/976 yılında kuruldu³⁸. Sebüktekin daha sonra 384/994 yılında Horasan'ı alarak nüfuzunu genişletti. Bu nedenle de Sâmânî hâkimiyeti ile Gazneliler arasında mücadeleler başladı³⁹.

³³ Hitâ, tercih edilen görüşe göre, Moğol asıllı kabilelerdir. Tarihleri, Çin bölgelerinin kuzey kesimlerinde miladi 10. asırda Leao ailesinden dolayı bu isimle bilinen devletlerini kurmalarıyla başlar. Fakat bu devlet, 1116-1123 yılları arasında yıkılmıştır. Bu kabilelerden pek çoğu, Türkistan ve Maverâünnehir bölgelerine doğru göç etmişlerdir. Buralarda ta ki, 522/1128 yılında Çinli Kûhân (yani Çince " kralların en büyüğü" anlamına gelmektedir) ile karşılaşınca kadar yaşamayı sürdürmüşlerdir. Kûhân, bu kabileleri, el-Hitâlıların düşmanı olan Karahanlı Devleti'ne karşı mücadeleye soktu ve sonuçta 536/1141 yılında Karahanlı Devleti enkazı üzerine devletlerini kurdular ve 80 yıldan fazla ayakta kaldılar. Bk. İbnü'l-Esîr, XI, 83; Bosworth, "Kara Hitay", *İA.*, IV, 580-583.

³⁴ İbnü'l-Esîr, XI, 86.

³⁵ (Türkler tarih boyunca değişik coğrafyada pek çok devletler kurmuşlardır. Bu coğrafyalardan biri de Gazneliler Devleti'nin kurulduğu Afganistan bölgesidir. Samani Devleti'nin (819-1005) en parlak döneminde çok sayıda Türk, gruplar halinde Maverâünnehir yoluyla İslam dünyasına getirilmiştir. Bunların büyük bir kısmı, Abbâsî halifeleri ile eyaletlerdeki Arap ve İranlı valilerin hizmetinde asker veya muhafız olarak hizmet görmüşlerdir. Bu vesileyle IX. ve X. Yüzyıllarda Türk askerleri, İslam dünyasının doğu ve merkezi kısımlarına tedrici olarak yerleşmeye başlamışlardır. İran'daki Büveyhiler ve Samaniler de, yerel kuvvetlere ilave olarak Türk askerlerini istihdam etmeye başlamışlardır. Bu anlamda 912 yılından itibaren Samani Devleti'nin vali ve komutan kadrolarında Türk isimleri de görülmeye başlamıştır. İşte bu türk komutanlarından biri de Gazne Devleti'ni kuran Alptekin'dir. Alptekin, Samani emiri Ahmed b. İsmail'e köle olarak satılmıştı. Askeri yeteneğiyle temayüz eden Alptekin'i emir Nasr b. Ahmed azat etti. Nasr'dan sonra Samanilerin başına geçen Nuh b. Nasr (943-954) ona komutanlık görevi verdi. Nuh'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Abdülmelik üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Artık bu dnemden itibaren Alptekin, Samani siyaseti içerisinde aktif bir rol oynamaya aştı. Gelişen süreç içerisinde Alptekin, Samaniler Devleti'ne son verip Gazne'de, Gazneliler Devleti'ni kurmayı başardı. Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1987, VI, 223. Gaznelilerin kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz., Merçil, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze*, VI, 224-227; Merçil, "Gazneliler", *DİA.*, İstanbul 1996, XIII, 480-484; M. Longworth Dames, "Gazneliler", *İA.*, İstanbul 1993, IV, 742-748. Çev.)

³⁶ Gazne, Horasan'ın şehirlerinden biri idi. Şu an, Afganistan'ın başkenti Kâbil'in güneyinde yer almaktadır. Yakut, IV, 201; Mahmud Şakir, s. 31, dipnot 2.

³⁷ Nâsiruddevle Ebi Mansur Sebüktekin, Sâmânî Emiri Nuh b. Mansur döneminde Buhara şehrine geldi. Çünkü o, Ebû İshak b. Alptekin'in arkadaşı idi. Ebû İshak, Gazne'ye vali olarak hareket ettiğinde beraberinde hacibini de aldı. Çok geçmedi ki Ebû İshak, burada hayatını yitirdi. Gazne halkı, onun yerine geçecek birisini aradılar. Sonuçta Sebüktekin'i seçtiler ve onu kendilerine yönetici olması için razı ettiler. Böylelikle Sebüktekin, 387/997 yılında vefat edinceye kadar Gazneliler Devleti yönetimini üstlendi. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, thk., İhsan Abbas, Beyrut ty, V, 175-176.

³⁸ Abbas İkbâl, *Târihu İran Ba'de'l-İslam*, trc. Muhammed Alâüddin Mansur, Kahire 1410/1990, s. 169-170. (Gaznelilerin kuruluşu hakkında geniş bilgi için bk., Hanefi Palabiyik, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara 2002, s. 32-42. Çev.)

³⁹ el-Gerdîzi, *Zeynü'l-Ahbâr*, II, 273.

Sebüktekin'in oğlu Sultan Mahmud⁴⁰ (387–421/997–1030), söz konusu devletin ileri gelen sultanlarından sayılmaktadır. Onun döneminde devletin genişlemesi zirveye çıktı. Gaznelilerin, komşuları Karahanlılar ile aralarındaki siyasi ilişkileri bu dönemde başladı. 429/1038 yılında Selçukluların Horasan üzerinde hâkimiyet kurmalarına kadar süren bu durum, Sultan Mahmud'un oğlu Sultan Mes'ud⁴¹ (421–432/1030–1041) döneminde de devam etti⁴². Gaznelilerin nüfuzu zayıflayınca bu sefer, Lahor⁴³ şehrini yeni başkent olarak edindiler⁴⁴. Burası, devletlerinin 579/1183 yılında Gurlular tarafından yıkılışına kadar başkent olarak kaldı⁴⁵.

KARAHANLI-GAZNELİ İLİŞKİLERİ

1-Gazneli Sultan Mahmud Döneminde (387–421/997–1030) İlişkiler

Karahanlılar, 389/999 yılında Mâverâünnehir bölgesi üzerinde hâkimiyet kurduklarında Gazneli Devleti, bölgeye komşu olarak en yakın ve en güçlü müslüman devletiydi. Bundan dolayı İlek Han, Gaznelilerle siyasi ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı. İlek Han, 390/1000 yılında Gazne'deki Sultan Mahmud'a bir elçi gönderdi. Elçinin görevi, Karahanlı ve Gazneli ailesi arasında akrabalık bağının oluşmasını sağlamak ve yıkılan Sâmânî Devleti'nin nüfuzu altında bulunan bölgelerin taksimi üzerinde anlaşma yapmaktır. Yapılacak anlaşmaya göre, Mâverâünnehir bölgesi Karahanlılar'da, Horasan ise Gazneliler'de kalacaktı⁴⁶.

Gazneli Sultan Mahmud, anlaşma yapmanın, Karahanlı kuvvetlerinin batı yönünden kendi topraklarına doğru ilerlemesini durdurmaya yetmeyeceğini anladı. Bu maksatla Özkend'e⁴⁷ bir elçi gönderdi. Burası, o dönemde İlek Han'ın

⁴⁰ Ebü'l-Kasım Mahmud b. Sebüktekin (*Yemînüddevle* ve *Emînü'l-Mille*); babası, yönetimi, vefatı esnasında Belh şehrinde ikamet etmekte olan büyük oğlu Mahmud'a haksızlık yaparak kendisinden sonra küçük oğlu İsmail'e bıraktı. Mahmud, Gazne'deki kardeşine bir mektup yazarak, iktidardan kendii lehine çekilmesini talep etti. Ancak İsmail, buna yanaşmadı. Bu nedenle Mahmud, ordusuyla Gazne'ye doğru ilerleyerek burayı muhasara etti. Ardından İsmail, kardeşi Mahmud'dan eman istedi, Mahmud da, onun bu isteğine olumlu karşılık verdi. Bunun üzerine Mahmud, 387/997 yılında vefat edinceye kadar Gazneliler Devleti iktidarını eline geçirmiş oldu. İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-Ayân*, V, 175–181.

⁴¹ Şihabüddevle Mes'ud b. Mahmud b. Sebüktekin et-Türkî; oldukça basiretli ve ilme düşkün bir şahsiyeti. Babası, onun konumundan korkuyor ve bu yüzden diğer kardeşi Muhammed'i seviyordu. Mes'ud'u yönetimden uzaklaştırırken, diğer oğluna Rey ve Cibâl bölgelerini verdi. Mes'ud, babasının vefatını duyduğunda, Nisâbur üzerine yürüdü. Çok fazla uzun sürmedi ki, emirler, Mes'ud'un kardeşi Muhammed'i yakaladılar ve onun yerine Mes'ud'a beyat ettiler. Sultan Mes'ud, 432/1041 yılında adamlarından bazıları tarafından Hind seferlerinden birinde öldürüldü. Sonra yerine oğlu Mevdüd, Gazneliler Devleti iktidarına geçti. ez-Zehabî, *Siyer*, XVII, 495–497.

⁴² İbnü'l-Esir, *Kamil*, IX, 457.

⁴³ Lâhor, Yakut el-Hamevî, burayı Levhor olarak zikretmektedir. Burası, Hind bölgesinde meşhur bir şehirdir. Şu an, Pakistan Devleti'nde, önemli İslam şehirlerinden biri sayılmaktadır. Yakut, V, 26; Süreyya Muhammed Ali, *el-Ğûriyyûn*, Mısır 1993, s. 14.

⁴⁴ Bedir Abdurrahman Muhammed, *Rusûmü'l-Gazneviyyîn*, Kahire 1987, s. 34–35.

⁴⁵ İbnü'l-Esir, *Kamil*, XI, 168.

⁴⁶ el-Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, II, 281.

⁴⁷ Özkend, Maveraünnehir bölgesinde Fergana tarafında bir yerleşim merkezidir. Yakut, I, 280. Fergana, Özbekistan Cumhuriyeti'nin en önemli bölgelerinden biri sayılmaktadır. Mahmud Şakir, s. 26.

yönetim merkeziydi. Gazneli Mahmud elçiyle birlikte Horasan hadis imamlarından Ebû't-Tayyib Sehl b. Muhammed es-Sa'lûkî⁴⁸ ve Serahs⁴⁹ vilayeti hâkimi Doğancağ'ı da gönderdi. Elçi, çok sayıda değerli hediyeler taşııyordu. Bazı tarihçiler, bu malları şöyle vafsetmektedirler⁵⁰: "Külçe altından mallar, değerli yakutlar, inci gerdanlıklar, mercanlar, sandıklar dolusu elbise ve anber, kâfur ile doldurulmuş altın ve gümüş kaplar...".

Söz konusu heyet, Özkend'de günlerce kaldı. Kaldıkları süre içerisinde İlek Han'ın kızını Gazneli Sultan Mahmud'a nişanladılar.⁵¹ Bundan böyle artık Han'ın akrabası olan Sultan'a oldukça yüklü hediyeler götürdüler. Tarihçi el-Utbî, bu durumu şöyle tasvir etmektedir: "Ebû't-Tayyib, başarının yanında madenden oyma Türklerin yaptıkları göz alıcı mallar, misk keseleri ve bolca binekler ile döndü..."⁵².

Sultan Mahmud ile akrabası İlek Han arasındaki uyum, bir ispiyoncunun aralarını bozmasına kadar devam etti. İlek Han, bu yüzden Sultan Mahmud'a içten içe düşmanlık besledi. Sonuçta bu düşmanlık, 396/1002 yılında Sultan Mahmud ile Multan⁵³ bölgesinde⁵⁴ savaşa dönüştü. Han, Horasan üzerine iki saldırıda bulundu: Birincisi, Subaşı Tekin⁵⁵ komutanlığında idi. Saldırı sonucunda Herât⁵⁶ ve Nisâbur⁵⁷ şehirleri ele geçirildi. İkinci saldırı ise, Han'ın kardeşi Ca'fer Tekin⁵⁸ komutanlığında Belh⁵⁹ şehrine yapıldı. Bu, Karahanlı Devleti ile Gazneliler arasındaki silahlı saldırının başlangıcı sayılmaktadır. Gerçek şu ki Karahanlı birlikleri, Horasan'da Gaznelilerin önemli bir savunma mukavemeti ile karşılaşmadı. Bundan dolayı asiller tabakasından bir grup, Karahanlılar tarafına geçti. Böylece ülkeyi savunma işini geri kalanlar üstlendiler⁶⁰.

⁴⁸ Ebû't-Tayyib Sehl b. Muhammed b. Süleyman es-Sa'lukî en-Nisâbüri el-Fakihü's-Şâfiî, Nisâbü'r şehrinin müftüsü ve yine bu şehrin müftüsünün oğlu olup, fakih ve edip idi. 387/997 yılı Muharrem ayında vefat etti. İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 435.

⁴⁹ Serahs, Horasan şehirlerinden bir şehir olup, Nisâbü'r ile Merv arasında bulunmaktadır. Yakut, III, 208.

⁵⁰ İbn Haldun, *Iber*, Beyrut 1403/1983, IV, 482. Mîrhond, *Ravzat'us-Safâ*, trc. Ahmed Abdülkadir eş-Şezâlî, 1408/1988, s. 136.

⁵¹ el-Utbî, *Târihu Yemînî*, s. 193; İbnü'l-Esir, IX, 188.

⁵² el-Utbî, Aynı yer.

⁵³ Multân, Gazne taraflarında Hind bölgelerinden bir vilayettir. Yakut, V, 227. Multân şu an, Pakistan'ın bir şehridir.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, Aynı yer.

⁵⁵ Subaşı Tekin et-Türkî, İlek Han'ın ordu komutanlarından ve akrabasındandır. el-Utbî, *Age.*, s. 213; el-Gerdîzî, *Age.*, II, 287.

⁵⁶ Herât, Horasan şehirlerinden bir şehirdi. Şu an Afganistan'ın kuzeyinde yer almaktadır. Mahmud Şakir, s. 10.

⁵⁷ Nisâbü'r, Horasan'da bir şehirdir. Şu an üç devletin arasında bölünmüştür. Bu üç devlet ise, İran, Afganistan ve Rusya'dır. Le Strange Guy, *Buldânü'l-Hilâfe*, s. 424; Mahmud Şakir, *Age.*, s. 10.

⁵⁸ İlek Han'ın kardeşi ve aynı zamanda Buhara temsilcisidir. İlek Han, onu ismi Hasan olmasına rağmen, Ca'fer Tekin olarak isimlendirmiştir. Bk. el-Utbî, *Age.*, s. 213; el-Gerdîzî, *Age.*, II, 287; *İA.*, VI, 254.

⁵⁹ Belh, şu an Afganistan'ın kuzeyi, Ceyhun nehrinin güneyinde yer almakta olup, Pakteryâ bölgesinin başkentidir. Mahmud Şakir, s. 11.

⁶⁰ Bartold, *Türkistan*, trc. Salahuddin Osman, Kuveyt 1401/1981, s. 412; *a Afghanistan and*

Söz konusu askerî eylem, Karahanlıların, Horasan üzerinde hâkimiyet kurma konusundaki entrikacı isteklerini açıkça ortaya koyduğu gibi, Gaznelilerle önceden imzaladıkları anlaşmaya aslında rıza göstermediklerini de teyid etmektedir. İlek Han'ın anlaşma yapmaya yanaşması, büyük bir ihtimalle, askerî birliklerini dinlendirmek amacıyla zaman kazanmaya ve böylelikle Mâverâünnehir bölgelerinde konumunu güçlendirmeye yönelikti.

Karahanlıların söz konusu saldırısı, Gazneli Sultan Mahmud'u birliklerini Hind'den geri çekmeye mecbur etti. Sultan, ordusundan iki grubu savaş için hazırladı. Bunlardan birincisi; komutanlığını bizzat kendisinin üstlendiği grup,⁶¹ diğeri ise, Arslan el-Câzib'in komutanlığındaki gruptur⁶². Horasan'ın doğusunda iki taraf arasında şiddetli savaşlar meydana geldi. Savaş, Gazneli kuvvetlerin galibiyeti ile sonuçlandı. Karahanlı komutan subaşı Tekin'in kardeşi ile devlet adamlarından yedi yüz kişi esir alındı. Esirler, Gazne'ye götürüldüler⁶³.

İlek Han, yenilgiden sonra savaştan vazgeçmedi. Amcasının oğlu ve Hoten şehri hâkimi Kadir Han'dan (423-1032) yardım istedi. İlek Han, bir kez daha ordusuyla Horasan üzerine yürüdü. el-Utbî, bu durumu şu şekilde tasvir etmektedir: "Geniş yüzlü, çekil gözlü, basık burunlu, seyrek saçlı, keskin kılıçlı, zırhlı, siyah elbiseliler, deve dişi gibi oklarla dolu fil hortumlarına benzer sadaklar taşıyorlardı"⁶⁴.

Sultan ise, Horasan'ı savunmak için Oğuz, Halaç, Hind ve Afganlılardan yardım istedi. 397/1007 yılında iki grup arasında Belh⁶⁵ yakınındaki Curhiyân kemerli köprüde savaş yeniden başladı. Bu savaş da, yine Karahanlı güçlerin yenilgisiyle sonuçlandı. Karahanlı ailesi fertlerinden pek çoğu esir düştü. Esir düşmeyip de kaçmaya yeltenenlerin çoğu ise Ceyhun nehrinde yok olup gittiler⁶⁶. Gazneli Devlet şairleri, bu zaferden dolayı şiirleriyle Sultan Mahmud'u çokça övdüler⁶⁷.

Söz konusu savaş, Karahanlı Devleti ile Gazneli Devleti arasında süregelen mücadelede nihaî savaşlardan biri sayılmaktadır. Bu savaş, en azından Gazneli Sultan Mahmud döneminde Karahanlıların, Horasan bölgesini ele geçirme isteğini engellediği gibi⁶⁸; Gazneli Devleti'ne, komşusu Karahanlı Devleti'

→ →

Eastern Iran (994:1040) Beyrut, 86; Bosworth: *the Ghaznavids their Empirein*.

⁶¹ Mirhond, *Age.*, s. 138.

⁶² Arslan el-Câzib, Gazneli Sultan Mahmud'un ileri gelen emirlerinden birisi ve Horasan'ın Tûs şehri temsilcisidir. Sultan, Multân savaşına karar verdiğinde, Arslan'a Herat'ta kalmasını emretti. el-Utbî, *Age.*, s. 213-214.

⁶³ *Age.*, s. 216.

⁶⁴ el-Utbî, *Age.*, s. 217.

⁶⁵ el-Utbî, *Age.*, s. 217; İbnü'l-Esîr, IX, 191; Mirhond, *Age.*, s. 139. el-Gerdîzî, bu savaşın ne zaman ve nerede meydana geldiği konusunda diğer üç kaynaktan farklı bilgi vermektedir. Buna göre o, bu savaşın, 398/1008 yılı Rebiülahir ayının on ikisinde, Ketr sahrasında meydana geldiğini belirtmektedir. Bu sahranın yeri titiz bir şekilde tahdid edilmemiştir. Bk. *Zeynül-Ahbâr*, II, 288-289.

⁶⁶ el-Gerdîzî, aynı yer.

⁶⁷ el-Utbî, *Age.*, s. 220.

⁶⁸ Hondmîr, *Habîbü's-Siyer*, Tahran h.1353, II, 378; Skrine and Ross: *the Heart of Asia*. New York

→ →

nin tutumu karşısında uyanık olması gerektiğini gösterdi. Ayrıca Ahmed Togan Han⁶⁹ (388–408/998–1012) ile kardeşi İlek Han'ın Gaznelilere karşı izlenecek siyaset konusunda aralarını açtı ve Karahanlı Devleti'nin ikiye bölünmesine de sebep oldu.

Togan Han, bununla yetinmedi, Gazneli Sultan'a bir mektup gönderdi. Mektubunda bu savaştan rahatsızlık duyduğunu ve kardeşi İlek Han'ın gerçekleştirdiği askerî saldırıyla bir ilişkisinin olmadığını belirtti⁷⁰.

Togan Han, diğer İslam devletlerinin gönderdiği heyetleriyle birlikte Sultan Mahmud'un, 398/1008 yılındaki Hind seferlerinden birinde elde ettiği pek çok ganimet hakkında bilgi edinmek için Gazne'ye elçi gönderdi. Böylelikle Sultan ile olan ilişkileri daha da gelişti⁷¹.

İlek Han, kardeşinin Sultan ile iyi ilişkiler kurmasına kızdı. Bunun üzerine onunla savaşmak için 401/1011 yılında harekete geçti. Ancak Özkend yakınlarında ordusu yoğun kar yağışına yakalandı. Bu da onu ülkesine geri dönmeye mecbur etti⁷². Aynı yılın ilkbaharında, iki kardeş arasında bir kez daha savaş patlak verdi. Her iki taraf da, Gaznelileri kendi tarafına çekmek için Gazne'ye elçi gönderdiler. Fakat Sultan Mahmud tarafsız kalmayı sürdürerek aralarında barışın sağlanmasına özen gösterdi⁷³. Hâlbuki iki kardeş arasında var olan anlaşmazlık halinin sürdürülmesi, ya da müttefiki olan Togan Han'ın yanında yer alarak kardeşi İlek Han ile aralarındaki savaş fitilini tutuşturması, Sultan Mahmud'un lehineydi.

İlek Han, Gazneliler tarafından maruz kaldığı son yenilgiyi kendisine yedi-remediği ve bu yüzden içindeki kaygıyı yenemediği için Sultan Mahmud'un sergilediği olumlu tavrı takdir edemedi. Aksine İlek Han Horasan'a hâkim olma düşüncesini devam ettirdi. Horasan'ı ele geçirmek için gizli planlarını harekete geçirdi. Bu sebeple, 403/1013 yılında savaş için çok iyi bir şekilde hazırlığa başladı. Bunun için de İlek Han, kardeşi Togan Han ile anlaştı. Hoten vilayeti hükümdarı amcasının oğlu Kadır Han'dan yardım istedi ve Sultan Mahmut'a olan bağlılığını bozan Hind bölgesindeki Kasdâr⁷⁴ vilayeti hükümdarını da yanına çekti. Bu hükümdar, Sultan Mahmud'a olan bağlılığını bozmuştu. Ne var ki İlek Han, bu saldırıya hazırlanırken âniden vefat etti. Böylece birlikleri Horasan'a

→ →
1973, s. 119.

⁶⁹ Togan Han Ahmed b. Ali b. Musa b. Abdülkerim Sâtuk Buğrahan, Karahanlı Devleti yönetiminde kardeşi İlek Han'ın, h. 403 yılında vefat etmesinden sonra iktidarda tek başına kaldı ve bunu h. 408 yılında vefat edinceye kadar devam ettirdi. Kendisi adaletli, hayrı çok seven, ilme ve ilim adamlarına düşkün bir şahsiyetti. Bu nedenle ilim adamlarıyla ilişkiye geçerek onları meclisinde kendisine yakınlaştırdı. İbnü'l-Esir, IX, 297; İA., VI, 254-255.

⁷⁰ İbnü'l-Esir, IX, 222-223; Mîrhond, Age., s. 143.

⁷¹ el-Utbî, Age., s. 226.

⁷² Age., s. 248; İbnü'l-Esir, IX, 222.

⁷³ Mîrhond, Age., s. 143-144.

⁷⁴ KUSDÂR, Gazne yakınlarında meşhur bir nahiyedir. Yakut, IV, 353.

girmeyi başaramadı⁷⁵.

Gazneli Sultan Mahmud, bu fırsatı ganimet bilerek Horasan'ı savunma konumundan vazgeçip, Karahanlı Devleti'nin batı kısmının müstahkem yeri olan Mâverâünnehir bölgeleri üzerine saldırıya geçti ve burayı hâkimiyetine kattı. Daha sonra Bu nedenle Abbâsî halifesi el-Kâdir Billah'a⁷⁶ (381-422/991-1031) bir mektup gönderdi. Mektubunda şunları belirtti: "Mâverâünnehir'i bana vermelisin. Ayrıca bu vilayetin menşurunu ver ki ben de onu buranın idaresine vereyim. Aksi halde yönetimi kılıç zoruyla alırım, ya da emrin ve menşurun ile halkı bana itaat ettirirsin". Fakat halife "İslam vilayetlerinin hiç birinde bana onlardan daha itaatkârı yoktur. Onlara karşı benim emrim dışında bir işe giriştiğinde sana karşı dünyayı harekete geçiririm"⁷⁷ şeklinde karşılık verdi. Bu cevap, Sultanı çok kızdırdı. Bunun üzerine Sultan, Bağdat'taki hilafet merkezine fillerle saldırma tehdidinde bulundu⁷⁸. Halife, Sultan'ın tehdidini öğrendiğinde ona besmeleyle başlayan, *elem...*ile devam eden ve "elhamdülillahi rabbi'l-âlemîn" diyerek biten kısa bir mektupla cevap verdi⁷⁹. Sultan ve kâtipleri, bu ibareyle halifenin neyi kastettiğini yorumlamak için epey uğraştılar. Sonunda halifenin, bununla *Elemtera keyfe feale Rabbüke biashâbil fil...*⁸⁰ âyetini kastettiğini anladılar. Sultan, halifenin talebini yerine getirmeyeceğini anladığında özür beyan etti. Böylelikle Karahanlı Devleti'nin Mâverâünnehir bölgesindeki işleri istikrara kavuştu⁸¹.

İlek Han, 403/1013 yılında vefat ettiğinde hâkimiyeti altındaki bütün bölgeler, kardeşi Togan Han'ın hâkimiyetine geçti. -Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Togan Han, kardeşinin Gaznelilere karşı takip ettiği düşmanca siyasetine karşı çıkıyordu. Yönetimi ele geçirdiğinde, Gazneli Sultan Mahmud ile savaşla uğraşmamak ve sınır boylarında düşmanlarla savaşmak için anlaştılar. Böylelikle o dönemde var olan iki devlet arasındaki gerilimin şiddeti de böylece hafiflemiş oldu⁸².

Togan Han, 408/1018 yılında vefat etti. Ondan sonra Karahanlı Devleti'nin

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, IX, 240.

⁷⁶ Ebü'l-Abbas Ahmed b. İshak b. el-Muktedir Billah, kendisine h. 381 yılında beyat edildi. H. 382 yılında Bahâüddeve el-Büveyhî'nin kızı Sükeyne ile evlendi. H. 387 yılında el-Kadir Billah, Horasan, Cibal, Hind ve Taberistan vilayetlerini Gazneli Sultan Mahmud'a bıraktı. Ayrıca onu *Yemînüddeve* ve *Emînü'l-Mille*, *Nâsîru'l-Hakk*, *Nizâmüddin* ve *Nasîrü Emîri'l-Mü'minîn* olarak isimlendirdi. el-Kâdir Billah, kendisini daha çok adaleti ve zühdüyle tanıttı. Hilafet süresi, 41 yıldır. H. 422 yılında vefat etti ve yerine oğlu el-Kâim Biemrillah'ı halife olarak bıraktı. İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâü fi Târihi'l-Hulefâi*, thk., Kasım es-Sâmîrâyî, Riyad 1402/1982, s. 183-187.

⁷⁷ İbn Ziyâr, *Kâbusnâme* veya *Kitâbü'n-Nasîha*, trc. Sadık Neş'et ve Emin Abdülmecid Bedevî, Mısır 1958, s. 202-203.

⁷⁸ Age ve aynı yer.

⁷⁹ Age. ve aynı yer.

⁸⁰ Fil Suresi, 1.

⁸¹ İbn Ziyâr, Age., s. 203.

⁸² İbnü'l-Esîr, IX, 240.

başına kardeşi Şerefüddeve Ebü'l-Muzaffer Arslanhan (Mansur b. Ali) geçti⁸³. Kaynaklar, Arslan Han'ın ilk döneminde bu iki devlet arasındaki siyasî ilişkilerin şekli hakkında farklı iki rivayet nakletmektedirler: Tarihçi el-Utbî, iktidara geçer geçmez Arslan Han'ın, Gazneli Sultan Mahmud ile aralarındaki ilişkiyi düzeltmeye çalıştığını zikretmektedir. Arslan Han'ın böyle bir ilişkiye yönelmesinde Sultan ile olan akrabalığı da etkili oldu. Çünkü Sultan Mahmud, oğlu Mes'ud'u, Arslan Han'ın kızı ile evlendirmişti⁸⁴. Elimizdeki mevcut kaynaklarda bu evlilik hakkında çok az bilgi olmasına rağmen yine de şunu söyleyebiliriz: Bu evlilikten amaç, Karahanlı Devleti iktidarına yeni bir yönetici olarak Arslan Han'ı çıkararak, her iki taraf arasındaki siyasî ilişkileri güçlendirmektir. Bu durum, Arslan Han'ın kızının, Gazneli Sultan Mahmud'un sarayına Karahanlı gelin olarak kabul edildiğinde güler yüzlü karşılama ile açıkça ortaya çıkmaktadır⁸⁵.

Ayrıca İbnü'l-Esîr ve yine ondan nakleden İbn Haldun'un eserinde tamamen farklı bir rivayete karşılaşmaktayız. Bu rivayete göre Arslan Han vefat ettiğinde, Buhara emiri⁸⁶ Kadir Han Yusuf, yönetime karşı isyan etti. Kadir Han Yusuf, Gazneli Sultan Mahmud'dan yardım istedi. Bunun üzerine Mahmud, ordusuyla yardım için Ceyhun nehrini geçti. Ancak Sultan, müttefikleri Kadir Han'dan çekindiği için daha ileriye gidemedi, Horasan'a döndü. Âsî emir, Arslan Han ile barış yapmaktan başka çıkış yolu bulamadı, birliklerini birleştirerek Belh üzerine saldırdılar. Fakat Gazneli birlikler, Karahanlıları hezimete uğrattılar⁸⁷. Son rivayetin titiz bir rivayet olmadığını söyleyebiliriz. Bunun sebepleri ise şunlardır:

1-Kadir Han Yusuf, önceki rivayette belirtildiği gibi Buhara hükümdarı değil, Hoten şehrinin hükümdarıdır. Öyle görünüyor ki İbnü'l-Esîr'in dikkatinden kaçmış ve olayı karıştırarak Kadir Han Yusuf ile o dönemde Buhara emiri olan Ali Tigin'i karıştırmıştır⁸⁸.

2-el-Utbî (öl. 427/1036) ve el-Gerdîzî (öl. 444/1048) gibi Karahanlılarla muasır tarihçiler, Sultan Mahmud'un 408/1018 yılındaki Ceyhun nehrini geçmesi haberine değinmemişlerdir. Bu arada el-Utbî'nin "*Tarihu Yemînî*" adlı eserini özellikle Yemîdüddeve Gazneli Sultan Mahmud adına hasretmesine değinmek gerekir. Kendisi divan üyelerinden olup Sultan Mahmud döneminde Gazneliler sarayının resmî tarihçisi idi⁸⁹.

3-Eğer el-Gerdîzî ve el-Beyhakî (öl. 470/1077) gibi o dönemin tarihçilerinden bir kısmına bakarsak bu iki tarihçinin, Sultan'ın, Ceyhun nehrini geçtiği haberine değindiğini görürüz. Ancak hadise, İbnü'l-Esîr'in zikrettiği yılda gerçek-

⁸³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Kahire ty, II, 150; *İA.*, VI, 255.

⁸⁴ el-Utbî, *Age.*, s. 294.

⁸⁵ Bartold, *Türkistan*, s. 420; Fethi Ebû Yusuf, *el-Müsâhîrâtü's-Siyâsiyye fî'l-Asrayni'l-Gaznevî ve's-Selçûkî*, s. 112.

⁸⁶ Buhârâ, şu an Özbekistan Cumhuriyeti'nin şehirlerinden biridir. Mahmud Şakir, *Age.*, s. 89.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 298; İbn Haldun, *Iber*, IV, 515.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, IX, 298-299, 375.

⁸⁹ el-Utbî, *Age.*, s. 344.

leşmemiştir. Mesela el-Beyhakî olayı, 414/1024⁹⁰ yılı içerisinde verirken el-Gerdîzî 415/1025 yılı olayları içerisinde zikretmektedir⁹¹. el-Gerdîzî, Sultan'ın söz konusu saldırıyla Ceyhun nehrini aşmak ve o bölgeleri yakından tanımak istediğine işaret etmektedir. el-Gerdîzî'nin rivayetinden anlaşılmaktadır ki, bu tarihten önce Sultan, Ceyhun nehrini geçme teşebbüsünde bulunmamıştır.

4-İbnü'l-Esîr'in rivayetine yapılacak bir tenkit de onun özellikle Karahanlıların birkaç senesiyle ilgili olayları toplu olarak hicrî 408 yılı olayları çerçevesinde zikretmiştir. Bu da bütün bu olayların bir yılda meydana geldiği izlenimini vermiştir⁹².

Bu saldırı, Buhara ileri gelenlerinin, emirleri Ali Tigin'in zorba ve zulümlerinden şikâyet etmesi üzerine Sultan Mahmud'un, 415/1025 yılında kışı geçirmek için Belh şehrinde ikameti esnasında başladı⁹³. Zaten Sultan da bazı elçilerinin yolunu kesmesinden dolayı emir Ali Tigin'e karşı kızgınlığı vardı⁹⁴. İleri gelenler, yapacaklarını yaptılar ve Gazneli Mahmud'u, Ali Tigin'e karşı kıskırttılar. Sonuçta Sultan, ona karşı savaşma kararı aldı. Bunun üzerine Sultan, zincirlerle birbirine bağlı gemilerden köprü kurarak Ceyhun nehrini geçti⁹⁵.

Sağaniyân⁹⁶ emiri ve Harezmi hükümdarı⁹⁷ gibi Mâverâünnehir emirlerinden bir kısmı, Sultan'ın hizmetine girme hususunda birbirleriyle yarıştılar. Tıpkı Arslan Han'ın 410/1020 yılında vefatından sonra Karahanlı Devleti yönetimine geçen Kadır Han Yusuf'un Sultan ile görüşmeye çalıştığı gibi⁹⁸. Kadır Han bu amaçla başkent Kâşgar'dan Semerkant'a geldi⁹⁹.

Maalesef, bu olaylar hakkında haberler nakleden dönemin kaynakları, Sultan ile Kadır Han arasında gerçekleşen görüşme hakkında tafsilatlı bilgiler sunmamaktadırlar. Mesela, o dönemin kaynaklarından olan el-Utbî'nin *Tarih*'i bu konuda hiç bir bilgi vermemektedir. Aynı şekilde el-Beyhakî'ni eserinde de buluşmanın doğurduğu sonuçlardan biri hakkında sadece çok kısa bir bilgiden başka hiç bir şey bulamıyoruz¹⁰⁰.

⁹⁰ el-Beyhakî, *Age.*, s. 225-226.

⁹¹ el-Gerdîzî, *Age.*, II, 301.

⁹² İbnü'l-Esîr, IX, 297-302.

⁹³ Ali Tigin, Ali b. el-Hasan'dır. Bahaüddevle, Kutbüddevle, Nasru'l-Mille ve Adudiddîn olarak isimlendirilmektedir. Şerefüddevle Arslan Han (Mansur b. Ali) tarafından hapsedilmiş, ancak daha sonra hapisten Buhara'ya kaçıp burayı ele geçirmeyi başarabilmiştir. 417/1026-1027 yılından itibaren Maveraünnehir bölgesinde (Karahanlı Devleti'nin batı kesiminde) müstakil bir yönetici olmuş ve bunu 426/1034 yılında vefat edene kadar sürdürmüştür. Öldükten sonra da yerine oğlu Yusuf, bu bölgelerin yönetimine geçti. İbnü'l-Esîr, IX, 475; *İA.*, VI, 256-258.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, IX, 475; İbn Haldun, *Iber*, IV, 495.

⁹⁵ el-Gerdîzî, *Age.*, II, 301.

⁹⁶ Sağaniyân, Maveraünnehir'de Tirmiz'e bitişik bir vilayettir. Yakut, III, 408.

⁹⁷ Harezmi, ortasından Ceyhun nehrinin geçtiği geniş bir bölgedir. Şu an Özbekistan ile Türkmenistan arasında taksim edilmiştir. Mahmud Şakir, *Age.*, s. 82.

⁹⁸ el-Gerdîzî, *Age.*, II, 303.

⁹⁹ Aynı yer.

¹⁰⁰ el-Beyhakî, *Age.*, s. 211.

İbnü'l-Esîr'e gelince, -daha önce de geçtiği gibi- onun konuyla ilgili rivayeti, sağlam bir rivayet değildir. Bunların aksine el-Gerdîzî, görüşmenin törensel yönü hakkındaki titiz tavsifi ile diğerlerinden ayrılmaktadır. el-Gerdîzî, bu olayı şöyle anlatmaktadır: "Sultan ile Kadir Han birbirlerini gördüklerinde bineklerinden indiler. Emir Mahmud, mendil içerisinde haznedâra değerli bir inci vererek onu Kadir Han'a takdim etmesini emretti. Kadir Han da cevhere benzer bir şey getirdi, ancak aşırı korku ve endişeden dolayı onu emire takdim etmeyi unuttu. Mahmud'un yanından dönüşü esnasında söz konusu değerli eşyayı adamlarından biriyle Sultan'a gönderdi ve özür diledi¹⁰¹. Ertesi gün de Sultan'ın meclisinde birlikte biraz vakit geçirdiler. Sultan, Han'a silahlar ve değerli eşyalardan oluşan hediyeler verdi. Kadir Han, bunlara karşılık olarak Sultan'a göndermek için hediyeler seçti. Haznedâra, Türkistan'ın değerli mal ve eşyalarından çokça göndermesini emretti. Haznedâr da hazırladığı hediyeleri Sultan'a gönderdi. Sonra her ikisi birbirlerinden iyilik, hoşnutluk ve barış içerisinde ayrıldılar"¹⁰².

Bu görüşmenin sonucunda her iki taraf da Buhara'yı Ali Tigin'in hâkimiyetinden çıkarmak için güçlerini birleştirme hususunda anlaşdılar. Ayrıca bazı evlilik akitleri ile ilgili kararlar da aldılar. Bu bağlamda, Emire Zeyneb bnt. Sultan'ın, Emir Mahmud Buğrahan b. Kadirhan ile ve Emir Muhammed¹⁰³ b. Sultan Mahmud'un da, Kadirhan'ın kızı ile evlenmesi konusunda anlaşmaya vardılar¹⁰⁴.

Hiç şüphesiz bu iki evlilik, bir takım siyasî amaçları içermektedir. Çünkü Kadirhan, o dönemde Mâverâünnehir bölgesinin tek hâkimi değildi. Nitekim Buhara'da Ali Tigin, Harezmi bölgesinde Me'mun ailesi güçleri ve daha başkaları ile siyasî mücadele içerisindeydi. Bu nedenle Kadir Han, Gazneli Sultan Mahmud'u müslüman topraklarının doğusunda büyük bir güç olarak görüyordu. Fakat Sultan Mahmud daha başka şeylere önem veriyordu. O da Mâverâünnehir bölgelerinde siyasî istikrar ve yine oradaki bir kısım siyasî güçlerin dostluklarını garanti altına almak idi. Buna, Sultan'ın, oğlu Mes'ud yerine, diğer oğlu Muhammed'i kendisinden sonra tahta geçirme (veliaht) konusundaki çabasını da ekleyebiliriz. Sultan Mahmud, Kadirhan'ın kızını oğlu Muhammed'e nikâhladı. Nikâhlamadan amaç ise, Kadirhan'ın gücünü Muhammed lehine kullanarak onun için siyasî destek sağlamak ve iktidarını garantiye almaktır. Böylelikle Mes'ud karşısında Muhammed'i güçlendirerek dengeyi sağlamayı düşünüyordu¹⁰⁵.

Sultan Mahmud asıl hedefi Buhara emiri Ali Tigin'i ele geçirmek niyetiyle

¹⁰¹ el-Gerdîzî, *Age.*, s. 303.

¹⁰² Aynı eser, s. 304-305.

¹⁰³ Muhammed b. Mahmud b. Sebüktekin el-Gaznevî, babasının 421 yılında vefatını müteakiben vasiyet üzerine Gazne iktidarına geçti. Ancak kardeşi Mes'ud, buna karşı çıkarak Nîsâbûr üzerine doğru ilerledi. Bu esnada Muhammed'in ordusu, onu iktidardan alıp, yerine Mes'ud'u geçirmeyi kararlaştırdı. İbn Hallikan, *Age.*, V, 181.

¹⁰⁴ el-Beyhakî, *Age.*, s. 211.

¹⁰⁵ Fethi Ebû Yusuf, *Age.*, s. 113-114.

416/1026 yılında Mâverâünnehir bölgelerine girdi. Fakat Ali Tigin, çöle kaçmak suretiyle Sultan Mahmud'un elinden kurtuldu. Selçuklu emiri Arslan b. Selçuk'un yanına gizlendi¹⁰⁶. Ancak Sultan, Ali Tigin'i zorla teslim alabilmek için aile fertlerinden bazısını tutukladı ve mallarına el koydu. Aynı şekilde Arslan b. Selçuk'u da yakaladı ve Hind bölgesine sürgün etti¹⁰⁷.

Bütün bu çabalara rağmen Sultan, Emir Ali Tigin'i ele geçiremedi¹⁰⁸. Fakat o, Buhara ve Semerkant'ı kendi hâkimiyetine boyun eğdirmeyi başarabildi. Bölge halkının kendisine bin adet köle vermesi şartıyla Semerkant'a girmede¹⁰⁹.

Gerçek şu ki Sultan Mahmud, Karahanlı Devleti'nin gücünün artmasından dolayı endişeliydi. Sultan, gittikçe gelişmekte olan Karahanlı Devleti'nin, doğudaki müslümanların bakışlarını Gaznelilerden kendisine çevirmesinden korkuyordu. Bu nedenle Sultan, Abbâsî halifesi el-Kâdirbillah'ın, Karahanlı hükümdarı Kadirhan Yusuf'a üç lakabın verilmesine müsaade ettiğini öğrendiğinde bundan rahatsızlık duydu. Bu ulvî üç lakap ise, *Zâhirüddevle*, *Muînü halifetillâh* ve *Melikü's-Şark* ve's-Sîn idi. Ardından halifeden kendisini Kadirhan ile eşit tutmasını istedi; fakat halife onun bu talebine olumlu karşılık vermedi¹¹⁰. Sultan, hilafet merkezine talebini yinelemeye devam etti. Bu durum, ta ki mektuplarından birinde halifeye şunu söylemesine kadar sürdü: "Küfür bölgelerini fethettim. Hind, Horasan ve Irak'ta İslam'ın izzetini gösterdim. Maveraünnehir'i ele geçirdim ve burada senin adına savaştım. Buna rağmen şu an benim âmillerimden olan Hakan'a üç lakap verilip, pek çok hediye ve ayrıcalıklar tanınırken bana bir tek lakap verilmektedir"¹¹¹.

Sultan'ın mektubuna rağmen halife, onun isteğini reddetmekte ısrar etti. Sultan'ın mektubuna karşılık halifenin cevabı şu şekilde idi: "Hiç şüphesiz Kadirhan bilgisi az olmasına rağmen ileri gelen Türk emirlerindedir. Onun ilmi az olabilir, ancak biz onu şerefinden dolayı kabul ettik. Sana gelince, senin bilgin çoktur ve bize yakınsın. Bizim senin hakkındaki düşüncemiz olumludur, sana güveniyoruz. Senin dindarlığında şüphemiz yoktur. Sen ise marifeti ve ilmi az insanların beklenti içerisinde olabilecekleri şeyleri diline dolamakta ve sırf tarihe geçmek için bir paye istemektesin. Hâlbuki birincisi senin için daha güzel ve daha şereflidir"¹¹².

¹⁰⁶ Arslan Han b. Selçuk b. Dukâk, kendisine İsrail b. Selçuk da denilirdi. Arslan, dört kardeşten yaşça ve ilim bakımından en büyük ve en akıllı olanı idi. Selçuklu kabilelerinin liderleri, babasının vefatından sonra ona meylettiler. Ardından Gazneli Sultan Mahmud onu yakalatarak aile fertleri ile birlikte h. 416 yılında Hindistan'daki Kalencer kalesine sürgün etti. Arslan, burada ölünceye kadar kaldı. er-Râvendî, *Age.*, s. 145-151.

¹⁰⁷ el-Gerdîzî, *Age.*, s. 306; İbnü'l-Esîr, IX, 475.

¹⁰⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, trc. Yusuf Bekkâr, Duhâ 1407/1987, s. 192; İbn Haldun, *Iber*, IV, 495.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, Haydarabad 1359, VIII, 53.

¹¹⁰ Nizamülmülk, *Age.*, s. 192.

¹¹¹ Aynı yer.

¹¹² *Age.*, s. 193.

Sultan Mahmud, bu cevabı duyduğunda üzüldü. Nizamülmülk'ün belirttiği- ne göre Abbâsî sarayında Kadirhan'ı kötü göstermek için bir hileye başvurdu. Bu amaçla Sultan, Kadirhan'ın sarayına hırsızları soktu. Bunlar, Kadirhan'ın beratını çaldılar. Sonra bunları hilafet merkezi Bağdat'a gönderdiler. Bu lakaplara, Han'ın saygısızlık ettiğini ortaya koymak için böyle bir komploya giriştiler¹¹³.

Gazneli Sultan Mahmud, 421/1030 yılında vefat etti. İktidarı büyük oğlu Mes'ud'un hakkını çiğneyerek küçük oğlu Muhammed'e bıraktı. Mes'ud, Nisâbûr'a doğru yöneldi, Gazne'deki kardeşinin taraftarları ondan korktu ve yönetimi 422/1031 yılının ortalarında Mes'ud'a teslim etti¹¹⁴.

2-Sultan Mes'ud Döneminde İlişkiler (422-432/1031-1040)

Gazneli Sultan Mes'ud tahta geçince, Karahanlı Devleti ile olan ilişkilerine özel bir önem verdi. Daha için başında Horasan'daki Abbâsî hilafeti adına elçilik yapan Ebû Bekir Muhammed et-Tûsî¹¹⁵ ile buluşma fırsatını değerlendirdi. Elçi, Sultan Mes'ud'dan, Abbâsî halifesi el-Kâimbierrillah¹¹⁶(422-467/1031) adına biat almak için Gazne'ye geldiğinde Sultan, biat etmesi karşılığında halifenin, Türkistan hanlarıyla yazışmamasını, onlara payeler vermemesini ve -durumun tıpkı daha önceden babası Sultan Mahmud ile Abbâsî halifesi el-Kâdirbillah arasında olduğu gibi- usulü dışında hilat göndermemesini şart koştu.¹¹⁷

Sultan Mes'ud, bir taraftan Abbâsî hilafetinin Karahanlı Devleti ile gizlice görüşmesinden çok endişe duyuyordu. Diğer taraftan ise, Karahanlıların başkenti Kâşgar'a, Gazne ve Horasan'daki olayların kendi lehine sonuçlanmasından sonra kardeşi Muhammed ile arasındaki problemin kesinlikle bittiğini Kadirhan'a bildirmek için elçiler gönderiyordu.

Sultan Mes'ud, babası Mahmud ile Kadirhan arasında kurulmuş olan dostluğun devam etmesini istediğini ifade etti¹¹⁸. Yine iki aile, Karahanlı ve Gazneliler arasında evlilik yoluyla akrabalıkların oluşturulmasını da teklif etti¹¹⁹. Bunun için Sultan, Mahmud Buğrahan b. Kadirhan'ın kızı ile torunu Mevdûd'u ve Kadirhan'ın kızı Sâre Hatun ile de bizzat kendisi evlenmek istedi¹²⁰. Hâlbuki Sâre Hatun ile Sultan Mahmud döneminde kararlaştırıldığı üzere kardeşi Mu-

¹¹³ Age., s. 193-197.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, IX, 398; İbn Haldun, *Iber*, IV, 498.

¹¹⁵ el-Fakîh Ebû Bekir Muhammed es-Süleymânî et-Tûsî, Abbâsî halifesi el-Kâim Bierrillah tarafından heyetin oluşturduğu büyük bir merasim içerisinde Gazne'ye geldi. Gazneli Sultan Mes'ud, karşılama töreni ile onlara değer verdi. Ayrıca 100.000 dirhem ve 20 adet değerli elbise gönderdi. Bunlara ilaveten özellikle Abbâsî halifesi için değerli hediyeler gönderdi. el-Beyhakî, Age., s. 314-316, 324.

¹¹⁶ Ebû Cafer Abdullah b. el-Kâdir Billah'tır. H. 391 yılında doğdu, annesi Ermeni asıllı Bedrû'd-Dücâ'dır. Güçlü bir kişiliğe sahip olup, dindar, takva sahibi birisiydi. Ayrıca Edebiyat ve yazmaya düşkün idi. Kendisine h. 422 yılında babasının öldüğü günde beyat edildi. Vefat tarihi ise, h. 467 yılının Şa'ban ayıdır. Zehebî, *Siyer*, XV, 138-141.

¹¹⁷ el-Beyhakî, Age., s. 314, 320, 323.

¹¹⁸ Age., s. 230, 236.

¹¹⁹ Age., s. 450.

¹²⁰ Aynı yer; el-Hüseynî, Age., s. 14.

hammed evlenecekti, ancak bu gerçekleşmedi¹²¹. Mes'ud, kendi evliliği için elli bin, oğlunun evliliği için ise otuz bin dinar ile değerli hediyeler de gönderdi¹²².

Sultan, Kadirhan'ın bu isteğini yerine getireceğini düşünmekteydi. Bunun için iki kişiyi elçi olarak seçti. Bunlar: Ebü'l-Kasım el-Husayrî¹²³ ve el-Kâdi Ebû Tahir et-Tübbânî¹²⁴ idi. Sultan elçilerden, hediyeleri Kadirhan'ın huzurunda dağıtmalarını istedi. Diğer hediyeler evlilik esnasında dağıtılacaktı. Bu hediyeler ise, han, oğlu Mahmud Buğrahan, emirler, gelinler, amcalar ve maiyetindekilerin adlarıydı¹²⁵.

Sultan, aralarındaki siyasî ilişkileri iki evlilik ile daha da güçlendirdi. Kadirhan gönderdiği mektubunda şöyle dedi: "Han, biliyor ki bizim hâkimiyetimiz altındaki bu iki büyük coğrafyada yaşayan insanların bizim buraların sahibi olduğumuzun farkındalar ve aynı şekilde yabancıların gözleri ise bizim aramızda kuracağımız dostluk ve barış üzerindedir. O halde, aramızda her iki tarafın kabul edeceği sağlam bir ahdin bulunması gerekir. Aramızda kaynaşma sağlanırsa hakkımızda söylenen dedi-kodular kesilecektir... Ve bizim için yeni vilayetler ele geçirmemiz ve uzak bölgelerde savaşlar yapmamız kolaylaşacaktır"¹²⁶. Sultanın elçisi, 423/1032 yılında Kâşgar'a ulaşarak görüşmelere başladı. Fakat bu esnada Kadirhan vefat etti¹²⁷.

Türkistan'da durum, oğlu Arslan Han'ın lehine istikrara kavuşunca, Sultan Mes'ud'dan hem babasının vefatı nedeniyle taziye hem de Karahanlı Devleti tahtına geçmesinden dolayı da tebrik eden bir mektup aldı¹²⁸.

Elçilik heyeti, beraberlerinde iki Karahanlı elçisi ile birlikte Gazne'ye döndü. Bu elçilerden biri hükümdar Arslan Han'ın, diğeri de kardeşi Buğrahan'ın elçisi idi. Bunların yanında iki de gelin vardı. Ne var ki bunlar Gazne'ye ulaşmadan önce, Emir Mevdûd'un hanımı humma hastalığına yakalanarak öldü¹²⁹. Sultan Mes'ud'un hanımı Sâre Hatun'un ve Karahanlı elçileri için resmî ve halkın katıldığı ve birkaç gün süren çok şaşalı bir karşılama töreni yapıldı¹³⁰.

Evlilik merasimi bittiğinde, Karahanlı elçi heyetinden Buğrahan'ın elçisi,

¹²¹ el-Beyhakî, Age., s. 211.

¹²² Age., s. 232.

¹²³ Ebü'l-Kasım İbrahim b. Abdullah el-Husayrî, fakih Ebû Bekir el-Husayrî'nin oğlu olup, Gazneli Sultan Mahmud'un da dostu/nedimi idi. Ebü'l-Kasım, Sultan Mes'un'un da güvenilir dostlarından. Sultan ona, "kardeşimiz ve dostumuz" diye hitap ederdi. el-Beyhakî, Age., II, 212, 228.

¹²⁴ Ebû Tahir Abdullah b. Ahmed et-Tübbânî, Gazneli Devleti'nde ileri gelen kadılardan. et-Tübbânîyyûn olarak bilinen aileye mensuptu. Bunlar, Maveraünnehir'de bulunan Tübbânî belde-sindendiler. Ebû Tahir, 425/1034 yılında Kâşgar'dan Gazne'ye dönüşünde, Gazne yakınlarındaki Berivân beldesinde vefat etti. el-Beyhakî, Age., s. 85, 212, 229, 451.

¹²⁵ Age., s. 237.

¹²⁶ Age., s. 230.

¹²⁷ Age., s. 450; İbnü'l-Esîr, IX, 299.

¹²⁸ el-Beyhakî, Age., s. 451; Münecim Paşa, Age., varak 338b.

¹²⁹ el-Beyhakî, aynı yer.

¹³⁰ Aynı yer.

babası Mahmud döneminde yapılan anlaşma gereği, Sultan Mes'ud'un kız kardeşi Zeyneb'i kocası Buğrahan'a götürmek için kendileriyle birlikte göndermelerini talep etti. Fakat Sultan Mes'ud bu isteği reddetti; bunun üzerine Buğrahan, gelini Zeyneb'in miras hakkını istedi. Hakan Arslan Han, kardeşine bu meseleyi ortaya atmasından dolayı azarladığında Buğrahan kendini kaybetti ve hem kardeşine, hem de Gazneliler Devleti'ne karşı düşmanlığını açıkça ortaya koydu; hatta Selçuklular Horasan'a girdiklerinde onlarla gizlice görüşecek kadar ileri gitti. Gazneliler karşısında Selçukluların yanında yer aldığını tekid etti¹³¹. Aynı şekilde Gazneliler Ceyhun nehri yakınlarında Horasan'daki Selçuklulara mektup taşıyan Buğrahan'ın casuslarından birini yakaladılar¹³². Gazne hükümeti, mektubu elinde tutarken söz konusu casusun Lahor şehrine intikalini sağladı. Böyle yapmasındaki amaç, Buğrahan'ın mektup ve casusun akibetini anlaymasıydı¹³³.

Gerçek şu ki Buğrahan problemi, Gazneli Devleti'nin Türkistan'da karşı karşıya kaldığı tek sorun değildi. Batı Karahanlı yöneticisi Ali Tigin de -daha önce buna işaret edilmişti- Gazneliler için diğer bir sıkıntı idi. el-Beyhaki¹³⁴, Ali Tigin ile Gazneli Devleti arasındaki anlaşmazlığı bir takım sebeplere dayandırmaktadır. Bu sebepler ise şunlardır: Birincisi, Gazneli Sultan Mahmud ile Doğu Karahanlı Hakan'ı Kadirhan arasında yapılan görüşmedir. Bu görüşme, Ali Tigin'in, Türkistan'da gücünün yok olmasına sebep oldu. İkincisi Sultan Mes'ud'un, 421/1030 yılında kardeşinin hâkimiyetinden kurtarmak için Nisâbûr'a doğru ilerlediğinde Ali Tigin'i kendi tarafına çekmeye çalışmasıdır. Üçüncüsü, kardeşine karşı yapacağı savaşta kendisine yardım etmesi halinde buna karşılık olarak ona Hitlân¹³⁵ bölgesini vaad etmesidir. Fakat Gazneli Devleti içerisinde işler savaşız olarak Sultan Mes'ud lehine durulunca, Sultan, Ali Tigin'e verdiği sözünde durmadı. Tabii olarak da söz konusu Han, Mes'ud'a öfkelenildi ve Doğu Horasan taraflarına karşı saldırılar düzenledi¹³⁶.

Sultan Mes'ud'un adamları, Ali Tigin ile şekli de olsa bir anlaşma imzalanmasını belirttiklerinde Gazneli birlikler, çoktan doğu uç bölgelere saldırmak için harekete geçmişlerdi. Ayrıca Sultan, zaten adamlarının bu tavsiyesini kabul etmedi. Onun cevabı, barış yanlısı bir tutum sergilemekten daha çok düşmanca idi: "Ali Tigin, amansız bir düşmandır. O, imkânsız olan bir şeyin peşindedir; en doğrusu onun Mâverâünnehir bölgesinden tamamen silinip atılmasıdır"¹³⁷.

Sultan, bu olayın akabinde yeni bir adım daha attı. Bu adımın amacı şudur: Müttefiki Arslan Han'a, Buhara emirliğinin Ali Tigin'den alınıp kendisine veril-

¹³¹ Age., s. 572.

¹³² Aynı yer.

¹³³ Age., s. 573.

¹³⁴ Age., s. 311-357.

¹³⁵ Hitlân, Semerkant yakınlarında ve Ceyhun nehri arkasındaki bir kaç bölgeye verilen isimdir. Yakut, II, 346.

¹³⁶ İbnü'l-Esir, IX, 509.

¹³⁷ el-Beyhaki, Age., s. 94, 358.

mesini teklif eden Ali Tigin'e güçlü bir darbe vurmaktı. Fakat Han, onun bu talebine olumlu karşılık vermedi. Öyle görünüyor ki Han, bu teklifi, Sultan'ın Karahanlı ailesi arasında kendilerini birbirlerine vurdurma çabası olarak değerlendirdiyordu. Sultan Mes'ud, Harezmi hükümdarı Altuntaş'ı¹³⁸, Ali Tigin'e karşı saldırmaları için kışkırttı¹³⁹. Bu emir, Gazneliler tehlikesinin yaklaştığını hissedince, Buhara'yı Oğuzlara teslim ederek buranın savunmasını onların sorumluluklarına bıraktı. Sonra ordusuyla birlikte Debûsiye kalesine¹⁴⁰ geçti. Böylelikle Gazneliler hiç bir mukavemetle karşılaşmaksızın Buhara'yı hâkimiyetleri altına aldılar. Çünkü Oğuzlar, 422/1032 yılında Gazneli güçleri karşılamak için sefere çıkan halkın başında gelmekteydiler¹⁴¹.

Ali Tigin, Buhara'yı ele geçirme ümidini kaybetmedi. Aynı yılda Gazneli güçlere karşı bir saldırı gerçekleştirdi. Fakat onun bu saldırısı, Gazneli komutan Altuntaş'a önemli bir darbe vurmasına rağmen başarısızlıkla sonuçlandı¹⁴². Her iki taraf da sonucu lehine çeviremeyince barış yapmaya karar verdiler. Ali Tigin, Semerkant'a döndü. Gazneliler de Ceyhun'a çekildiler. Söz konusu anlaşmanın ardından Altuntaş, 423/1032 yılında aldığı bir yaradan dolayı vefat etti¹⁴³.

Bu savaşlar, Emir Ali Tigin'e, Doğu Karahanlı Devleti Hakan'ı Arslan Han'a yakınlaşmanın zaruri olduğunu gösterdi. Ali Tigin'in bu yönde attığı ilk adım, Arslan Han'ın hâkimiyetini tanımak ve Buhara ile Semerkant'da kardeşi Buğrahan'ın adına para basılmasını kabul etmek oldu¹⁴⁴.

Kezâ Ali Tigin de, komşularıyla ilişkilerini iyileştirme yoluna gitti. Bu anlamda ilk olarak, aynı zamanda Gazneliler Devleti'nin de düşmanı olan Selçuklularla ilişkilerini düzeltmeye gayret etti. Horasan'ı ele geçirme çabalarında 425/1033 yılında onlara bir takım yardımlarda bulundu¹⁴⁵.

Aynı yılda Ali Tigin, Sultan Mes'ud'un babasının yerine Harezmi hükümdarı olarak atadığı Harun b. Altuntaş'ı¹⁴⁶ kendi tarafına çekmeye çalıştı. Onunla Horasan'daki Gaznelilere ait şehirlere karşı saldırı yapma konusunda anlaşta¹⁴⁷.

¹³⁸ Ebû Said Altuntaş, Gazneli Sultan Mahmud dönemi büyük haciblerindendir. Sultan, Harezmi vilayetinin yetkilerini, yine bu vilayetin yöneticisi İbn Me'mun'un, 407/1016-1017 yılında öldürülmesinden sonra ona verdi ve onu Harezmsah -yani Harezmi hakimi- olarak isimlendirdi. Gazneli Sultan Mes'ud, babasının yerine geçtiğinde, Altuntaş'ı ordu komutanlığına getirdi. Altuntaş, 423/1032 yılında Karahanlı Devleti'ne karşı giriştiği savaşların birinde vefat etti. Altuntaş, arkasında üç çocuk bıraktı. Bunlar: Reşid, İsmail ve Harun. Harun, kardeşleri arasında yaşça en büyüğü olduğu için Sultan Mes'ud, onu babasının yerine Harezmi hakimi olarak tayin etti ve *Halifetü'd-Dâr-ı Harezmsah* olarak isimlendirdi. Ölüm tarihi ise, 426/1035'dir. Bk., el-Utbî, Age., s. 303; el-Beyhakî, Age., s. 347, 376, 752; İbnü'l-Esir, Age., IX, 265, 504.

¹³⁹ Mîrhond, Age., s. 161.

¹⁴⁰ Debûsiye, Maveraünnehir'de Suğd civarında bir yerdir. Yakut, aynı yer, s. 437.

¹⁴¹ el-Beyhakî, Age., s. 363-364.

¹⁴² İbnü'l-Esir, IX, 504.

¹⁴³ el-Beyhakî, Age., s. 372, 373, 376.

¹⁴⁴ Bartold, Age., s. 440.

¹⁴⁵ el-Beyhakî, Age., s. 460.

¹⁴⁶ Bk., Dipnot 151.

¹⁴⁷ el-Beyhakî, aynı yer.

Ancak Ali Tigin'in bazı komşularıyla girdiği yeni siyasetlerinin sonuçlarını görmesine ömrü yetmedi; çünkü 426/1035 yılında vefat etti¹⁴⁸.

Ali Tigin'in Oğlu Yusuf, Batı Karahanlı Devleti'nin yönetimine geçtiğinde, babasının Gaznelilere karşı olan düşmanca siyasetini aynen takip etti. Hâlbuki Sultan Mes'ud, onu memnun etmek için bütün yollara başvurdu. Babasının vefatını müteakiben geciktirmeksizin taziyede bulundu, sonra yönetimde tahta geçmesinden dolayı onu tebrik etti. Hatta Sultan, onu kazanabilmek için yazışmalarında ona "*el-Emirü'l-Fâdilü'l-Veled*" diye hitap etti¹⁴⁹.

Sultan'ın çabasının, Yusuf'u hiçbir şekilde etkilemediği bir gerçektir. Nitekim babası Ali Tigin ile önceden yapılmış olan anlaşmaya bağlılığını tekid için hemen Harezm Sultanı Harun b. Altuntaş ile ilişkiye geçti. Bunun sonucu olarak da her ikisi birlikte Horasan'daki Gaznelilere bağlı bölgelere saldırdılar. Ancak bu saldırılar, başarısızlıkla sonuçlandı. Karahanlı ordu komutanı, bu savaşta hayatını yitirdi. Ali Tigin'in oğlu, özellikle 426/1035 yılında müttefiki Harezm Sultanı Harun'un vefat haberini öğrendiğinde, Semerkant'a doğru dönmek mecburiyetinde kaldı¹⁵⁰.

Bu yenilgi, Yusuf b. Ali Tigin'i, Gaznelilerle anlaşma yapma mecburiyetinde bıraktı. Beyhakî, Yusuf'un 427/1036 yılında Belh'deki Sultan'a gönderdiği heyetten bahsetmektedir. Buna göre heyet hiç sıcak karşılanmadı, ancak heyet başkanı Sultan ile görüşmesi ve ona efendisi Yusuf b. Ali Tigin'in özrünü beyan etmesi konusunda ısrar etti. Başkan, müttefikleri olan Harezm Sultanının "Olanlar yanlışti. Bizi tehlikeye sokan, cezasını görmüştür" şeklindeki açıklamalarından dolayı onu kınadı¹⁵¹.

Sultan Mes'ud'dan önce Yusuf b. Ali Tigin özür diledi. Aralarında karşılıklı elçiler gönderildi. Bu nedenle Batı Karahanlı Devleti'nin başkenti Buhara'dan, aralarındaki dostluğun güçlendirilmesi amacıyla 428/1036 yılında bir elçi heyeti Gazne'ye hareket etti. Yusuf, evlilik bağlarıyla aileleri birbirine bağlamak istedi. Ayrıca Sultan Mes'ud'dan, kendisi ile Arslan Han arasında arabuluculuk yapmasında ısrar etti¹⁵². Yusuf, bunun karşılığında Hitlân bölgesi davasından vazgeçeceği vaadinde bulundu¹⁵³. Sultan, bu taleplerin bazısını kabul etti. Bunun sonucunda Ali Tigin'in kızı, Sultan Mes'ud'un oğlu Emir Said; sultanın kardeşi Emir Nasr'ın kızı da, Yusuf b. Ali Tigin ile söz kesildi¹⁵⁴.

Sultan, diğer taleplere pek fazla ilgi göstermedi. Karahanlı emirinin Yusuf ile Arslan Han arasında arabuluculuk yapması isteğini görmezlikten geldi. Çün-

¹⁴⁸ Age., s. 496.

¹⁴⁹ Aynı yer.

¹⁵⁰ el-Beyhakî, Age., s. 497-498.

¹⁵¹ Age., s. 533-534.

¹⁵² Age., s. 550.

¹⁵³ *İ. A.*, VI, 258.

¹⁵⁴ Beyhakî, Age., s. 551.

kü aralarında var olan ihtilafın giderilmesinin kendi çıkarına olmayacağını düşündü. Belki de bu birliktelik, sonuçta Gazneliler Devleti'ne karşı aralarında siyasî bir birlik oluşturacaktı. Özellikle Sultan ile Arslan Han arasındaki ilişkiler, bu sırada istenilir düzeyde değilken. Zira her iki taraf arasında, Arslan Han'ın kardeşi Buğrahan'ın, Gazneliler Devleti'ne karşıki düşmanlığını durdurabilmek için çok çetin görüşmeler gerçekleşti. Hatta Buğrahan, Gaznelilerle o anki görüşmesi hakkında şöyle dedi: "Bu görüşme bize, Ebû Hanife'nin münazaralarını ve cedellerini¹⁵⁵ hatırlatmaktadır"¹⁵⁶.

Sultan Mes'ud, Buğrahan b. Kadirhan ve Buhara emiri Yusuf b. Ali Tigin problemini bitirir bitirmez, 428/1036-1037 yılında Buhara'dan Yusuf b. Ali Tigin'in hapishanesinden kaçan Emir Bûrtekin¹⁵⁷ Tafkac Han¹⁵⁸ komutasında yeni bir Karahanlı fitnesi ile karşılaştı¹⁵⁹. Sonuçta Emir, Özkend'de bulunan¹⁶⁰ kardeşi Aynüddeve Muhammed'e¹⁶¹ sığındı.

Görünen o ki, Bûrtekin (Tafkac Han) kardeşinin yanında uzun süre kalamamış, Gazneli Devleti'ne yakınlaşmaya başlamıştır. Sultan, *Divanü'r-Resâil* başkanı Ebû Nasr Mişkân'dan¹⁶², bu emir'e konumuna uygun davranmasını ve Yusuf b. Ali Tigin'in eline geçtiğinde problem çıkarmayacak bir mektup yazmasını istedi¹⁶³.

Mektuplaşmalar sürdüğü esnada Tafkac Han, ansızın Sultan'a karşıki barışçı tavrını tamamen değiştirdi, 430/1038-1039 yılında, hâlâ Gaznelilerin hâkimiyetine boyun eğmekte olan Horasan şehirlerinden bazısına saldırdı¹⁶⁴.

Tafkac Han'ın gücü, o dönemde Selçukluların Horasan'da genişlemelerini engellemek için ellerinden gelen her şeyi yapmaya çalışan Gazneli Devleti için

¹⁵⁵ Age., s. 573-574.

¹⁵⁶ el-İmam Fakihü'l-Mille Alimü'l-Irak Ebû Hanife en-Nu'man b. Sabit b. Zûtî et-Teymî el-Kûfî, Beni Sa'lebe'nin azatlısıdır. Onun İranlı olduğu söylenir. H. 80 yılında küçük sahibilerin hayatta olduğu bir dönemde dünyaya geldi. Kufe'ye geldiğinde, Enes b. Malik'i gördü ve en büyük hocalarından olan Atâ b. Ebi Rebah'dan hadis rivayet etti. Hadis toplamaya yöneldi ve bu yolda vefat etti. Fıkıh'da seçkin bir şahsiyetti. Ebû Hanife, 150 yılında yetmiş yaşındayken vefat etti ve Bağdat'ta defnedildi. Zehabî, *Siyer*, VI, 390-403.

¹⁵⁷ el-Gerdîzî, Age., s. 328.

¹⁵⁸ Bunun tarifi 26. dipnotta önceden geçti.

¹⁵⁹ el-Beyhakî, Age., s. 596,752; *İ. A.*, VI, 258.

¹⁶⁰ Muhammed b. Nasr Ali İlek Han, 424-425/1032-1033 yılları arasında Özkend'de yöneticilik yaptı. Babasının lakabını (*el-Müeyyidü'l-Adl*) taşıdı ve sonra 426/1024-1025 yılında oğullarından Doğu Karahanlı Devleti yöneticilerinden Yusuf Kadirhan ile görüşmeye girdi. Böylelikle Özkent'de 428-1036-1037 yılında işler, kendi lehine duruldu ve burada istikrar sağlandı. *İ. A.*, VI, 258.

¹⁶¹ Barthold, Age., s. 445.

¹⁶² Ebû Nasr b. Mişkân, Gazneli Sultan Mahmud dönemi ve Sultan Mes'ud döneminde de üç yıl boyunca *Divanü'r-Resâil* başkanlığı görevini yapmıştır. O, aynı zamanda tarihçi Ebû'l-Fadl el-Beyhakî'nin de üstadıdır. Beyhakî, onunla birlikte yaklaşık 19 yıl çalıştı. Beyhakî, tarihinde, bu adamın yaşantısı, menakıbı ve işindeki titizliği ile ilgili bir kaç bölüm açmıştır. Sultan Mes'ud, onun şiddetli bir hastalığa yakalandığını öğrendiğinde üzüldü. Onun vefat tarihi, 431/1039-1040 yılıdır. Bundan sonra Sultan, bu divanın başkanlığına Ebû Sehl ez-Zevzenî'yi getirdi.

¹⁶³ el-Beyhakî, Age., s. 597-598.

¹⁶⁴ Age., s. 608.

önemli bir tehlike teşkil etmemesine rağmen Sultan Mes'ud, onun direncini kırmak için saldırıya geçti¹⁶⁵.

Âb-ı Benc¹⁶⁶ yakınlarında birliğinin başında duran Tafkac Han, Gaznelilerin bu saldırı haberini öğrenince bir kez daha eski tavrını değiştirmek zorunda kaldı ve Sultan'ın hizmetine girmeye istekli olduğunu belirtti. Ona gönderdiği mektubunda "Son zamanlarda orduda meydana gelenlerin kendi bilgisi dışında olduğunu belirtti"¹⁶⁷.

Sultan, Tafkac Han'ın ömrünü kabul etmedi ve onunla savaşma hususunda ısrar etti. Hâlbuki veziri, Tafkac Han ile yapılacak anlaşmanın kendileri lehine olacağını ümit ediyordu. Eğer Belh şehrinde Sultan adına onun atanması kabul edilirse, Horasan'da, Selçuklulara karşı yapacakları savaşlarda onun gücünden ve tecrübesinden istifade edebileceğini düşünüyordu¹⁶⁸. Ancak Sultan, vezirine kulak asmadı. Ayrıca vezire Selçuklulara karşı savaşa başlanılmasını ve Tafkac Han'a karşı yapacağı saldırının ise ilkbahar veya sonbahar mevsimine bırakılmasını önerdi. Ayrıca işini de aralarında Gazneli Devleti ile sağlam ilişkileri olan Sağaniyân valisi ve Emir Yusuf b. Ali'ye havale etmesini de önerdi¹⁶⁹.

Sultan, kuvvetleriyle Ceyhun nehrini geçti. Ancak ordusu müthiş bir sıkıntıyla karşılaştı. -Akına bizzat katılan- el-Beyhakî, söz konusu sıkıntıyı şöyle dile getirmektedir: "Burada soğuk, bir başkaydı, şiddetli kar yağışı hiç durmadı. Ordu, bu seferde yolculuk sıkıntıları açısından daha önce hiç karşılaşmadığı zorluklarla karşılaştı"¹⁷⁰.

Tafkac Han, Sultan'ın kendisiyle savaşma konusundaki ısrarını açıkça öğrenince, hemen Selçuklu emiri Davud b. Mikail ile Gazneliler aleyhine gizlice bir anlaşma yaptı¹⁷¹. Davud, Gazneli kuvvetlere karşı mücadele ediyordu. Dolayısıyla her iki taraf da, Ceyhun nehri sahilini istila, Gazneli Devleti'nin inşa etmiş olduğu köprüyü yıkma ve dahası Gaznelilerin hâkimiyeti altında olan Belh şehrine Sultan Mes'ud ve ordusunun geri dönüşünü engellemek maksadıyla yolu kesmek için Ceyhun nehrine doğru harekete geçtiler¹⁷².

Öyle görünüyor ki bu ittifak haberleri, Sultan'a sızdırılmıştır. Bu nedenle Sultan, güçlerini çekmek için acele ederek 430/1038 yılı Cemaziyelahir ayında

¹⁶⁵ Age., s. 608; el-Gerdîzî, Age., s. 328.

¹⁶⁶ Âb-ı Benc, Semerkant tarafındaki Rûzek'in köylerindedir. Yakut, I, 498.

¹⁶⁷ el-Beyhakî, Age., s. 609-610.

¹⁶⁸ Age., s. 610.

¹⁶⁹ Age., s. 616.

¹⁷⁰ Age., s. 619.

¹⁷¹ Çağrı Bey Davud b. Mikâil b. Selçuk, Sultan Tuğrul Bey'in kardeşidir. 428/1036 yılında Horasan'ın Merv şehrinde adına hutbe okundu, ancak 451/1059 yılında Selçuklu saltanatına oturamadan, kardeşi Tuğrul Bey döneminde vefat etti. Davud, kendisinden sonra geride bir kaç evlat bıraktı. Bunlar arasında Sultan Alp Arslan da vardı. O, iyiliği seven, adaletli ve güzel bir yaşantıyla sahipti. İbnü'l-Esir, IX, 480, X, 6.

¹⁷² Abbas İkbâl, Age., s. 197.

Horasan'a geri döndü¹⁷³. Tafkac Han, bu fırsatı değerlendirdi ve Gazneli ordusunun artçısına hücumla geçti. Bazı eşyalarını yağmaladı ve onları karargâhına götürdü¹⁷⁴.

Hiç şüphesiz Sultan Mes'ud'un bu başarısız hamlesi, Tafkac Han'ın psikolojik durumunu daha da yükseltti. Bunun sonucunda Karahanlı Devleti içerisindeki bazı hasımlarıyla savaşmaya cesaretlendi. Çünkü Gazneli Devleti 431/1039-1040 yılında Tafkac Han'ın, düşmanı olan Buhara emiri Yusuf b. Ali Tigin karşısında zaferler elde ettiği konusunda bir takım bilgiler edindi¹⁷⁵.

Gazneliler, 431/1039-1040 yılında Dandanakan Savaşı'nda Selçuklular önünde yenildiklerinde¹⁷⁶ Selçuklular, Özkend hükümdarı Muhammed Aynüddevele, kardeşi Buhara hükümdarı ve Semerkant hükümdarı Tafkac Han gibi bir kısım Karahanlı müttefikleriyle mektuplaştılar. Sultan Mesud da, müttefiki Doğu Karahanlı Han'ı Arslan Han'a bir mektup gönderdi. Mektubunda, Gazneli ordusunun başına gelenleri ve bu savaşta yenilmelerine sebep olan nedenleri açıkladı. Sultan, Selçuklulara karşılıklı savaşlarında Arslan Han'ın yardımına acil ihtiyacı olduğunu açıkça söyledi. Gönderdiği mektubunda şöyle dedi: "...Özellikle bizim, bize ordusundan ve adamlarından hiç bir şeyi esirgemesini vaat eden Han gibi müttefik bir dost olmamız gerekir... Biz, bu mektubun cevabını mümkün olduğunca kısa sürede bekliyoruz. Hatta biz, Han'ın görüşü ve inancı üzerindediriz. Bulduğumuz konum gereği, mutluluk içinde gururla do-laşabileceğimiz için dostluğumuzu yenilememiz gerekir"¹⁷⁷.

Gazneli Sultan, elbetteki bu mektupla yetinmedi. Mektupla birlikte Mes'ud b. el-Leys¹⁷⁸ başkanlığında bir elçi heyetini de, biraz önceki isteğini tekid ve her iki taraf arasındaki ilişkileri güçlendirmek için Kâşgar'da bulunan Arslan Han'a gönderdi¹⁷⁹.

Sultan Mes'ud, Arslan Han ile karşılıklı teması sürdürürken, kendisine Selçuklu birliklerinin Horasan'da, Gaznelilerin son önemli kalelerinden birisi olan Belh'i yerle bir etmek için hazırlığa giriştiği haberi ulaştı. Bu esnada Mes'ud, Belh'i savunmaları için gönderdiği askerlere, Han'ın talebine olumlu cevap vereceğinden tam anlamıyla emin olmaları gerektiğini söyledi. Bu nedenle, birliğe şöyle diyordu: "Korkmadan ilerleyiniz. Sizin arkanızdan başka bir komutanın himayesinde bir ordu daha göndereceğiz. Biz de onların arkasından geleceğiz.

¹⁷³ el-Beyhakî, Age., s. 620.

¹⁷⁴ Age., s. 620.

¹⁷⁵ Age., s. 654.

¹⁷⁶ Dandanakan, Horasan bölgesinde Merv ile Serahs arasında yer alan Mervüşşahcan tarafında bir yerleşim merkezidir. Yakut, II, 477.

¹⁷⁷ el-Beyhakî, Age., s. 696-701.

¹⁷⁸ Ebû Sehl Mes'ud b. Muhammed b. el-Leys, Gazneli Sultan Mes'ud'un hizmetinde bulundu ve sarayının önemli adamlarından oldu. el-Beyhakî, bu adamın şehametini ve aklını methetmektedir. Ebû Sehl, genç yaşta vefat etti. el-Beyhakî, Age., s. 383-672.

¹⁷⁹ Age., s. 709.

Türkistan Han'ı da, pek çok askeri ile birlikte bize katılacaktır"¹⁸⁰.

Sultan'ın müttefiki Arslan Han ile aralarında o dönemde köklü ilişkiler kurmasına ve ona karşı iyimser olmasına rağmen Han, Gazneli Sultan'ın isteğine karşı olumsuz bir tavır sergiledi. Bunun üzerine Sultan, Belh ve Toharistan¹⁸¹ vilayetlerini geçici olarak önceki hasmı Batı Karahanlı hükümdarı Tafkac Han'a teslim etmeyi düşündü. Bunu da, birliklerinin saflarını düzenleyinceye kadar buraların savunmasını Tafkac'a verdi. Fakat onun bu görüşü, ileri gelen devlet adamları tarafından rağbet görmedi, dolayısıyla yürürlüğe de konulamadı¹⁸². Bu olaydan sonra Sultan Mes'ud çok yaşamadı. Kardeşi Muhammed tarafından düzenlenen bir entrikayla 432/1040 yılında öldürüldü¹⁸³. Muhammed, kısa bir süre Gazneliler Devleti'nin tahtına geçti. Ondan sonra da kardeşinin oğlu Mevdûd b. Mes'ud¹⁸⁴, Gazneli Devleti'nde yönetimi ele geçirdi¹⁸⁵.

3-Sultan Mevdûd b. Mes'ud (432-441/1040-1049) Döneminde İlişkiler

Sultan Mevdûd, Gazneli Devleti tahtını ele geçirdiğinde, Selçukluların başında Sultan Tuğrul Bey bulunuyordu. Tuğrul Bey, Horasan bölgesinde nüfuzunu yaymayı başardı ve 429/1037 yılında Selçuklular Devletlerini burada kurdu. Ardından Selçuklular, Mâverâünnehir bölgesi, Gazne ve Kuzey Hind'de Karahanlı Devleti ile Gazneli Devleti arasında güçlü bir engel oldu. Bunun sonucunda söz konusu iki devlet arasındaki askerî ve siyasî ilişkiler duraksadı. Elimizdeki mevcut kaynaklarda, bu dönemde iki devlet arasındaki siyasî ilişkilerin seyrine etki edecek bilgi yok denecek kadar azdır. Bu dönemdeki ilişkilere tarihçilerden bir tanesi¹⁸⁶ şöyle değinmektedir: "Mâverâünnehirdeki Türk hükümdarı (Tafkac Han), dostluğunu ve bağlılığını bildirmek için Sultan Mevdûd, Gazneli Devleti iktidarına geçer geçmez mektuplaşmaya başladı".

el-Gerdîzî ve el-Beyhakî bu dönemde yaşamış olmalarına rağmen, söz konusu mektuptan bahsetmemektedirler. Hâlbuki el-Beyhakî, Gazneliler sarayına yakın tarihçilerdendi. Han'ın bu mektubundan amacı, Sultan'ın babası Mes'ud ile önceden olan hasmâne siyasî ilişkileri, karşılıklı saygı ve sevgiye dayalı bir ilişkiye dönüştürme isteğini Sultan Mevdûd'a bildirmek olabilir. Kaldı ki, her ikisinin de önünde siyasî oluşumlarını tehdit eden ortak bir tehlike vardı: O da, Selçuklu tehlikesiydi. Selçuklular, her iki devleti de yıkmak istiyorlardı. Bunu

¹⁸⁰ Age., s. 711.

¹⁸¹ Toharistan, Ceyhun nehrinin batısında yer alan ve Horasan'da bir kaç şehri kapsayan vilayettir. Yakut, IV, 23.

¹⁸² el-Beyhakî, Age., s. 725.

¹⁸³ İbnü'l-Esîr, IX, 486.

¹⁸⁴ Ebü'l-Feth Mevdûd b. Mes'ud b. Sebüktekin, babasının 432/1040 yılında öldürülmesinden sonra amcası Muhammed'in evladı ve önde gelen adamlarının öldürülmesinden sonra Gazneli iktidarı geçti. İktidarda 9 yıl 10 ay kaldı ve 441/1049 yılında 29 yaşındayken vefat etti. Vefatından sonra Gazneli yönetiminin başına amcası Abdürreşid b. Mahmud'u halefi olarak bıraktı. İbnü'l-Esîr, IX, 488, 558.

¹⁸⁵ Age., s. 488.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, IX, 489.

gerçekleştirmek için de büyük bir gayret içerisindeydiler. Özellikle Selçuklular, batıda Gazne, doğuda da Karahanlı bölgelerine doğru yayılma çabası içerisindeydiler.

Bazı kaynaklar¹⁸⁷, Sultan Mevdûd'un 441/1049 yılında diğer İslam bölgelerindeki ileri gelen emirlerle yazıştığına değinmektedirler. Sultan, onları Horasan bölgesini Selçuklulardan almak için kendisine yardıma çağırırdı. Emirlerden çoğu, olumlu karşılık verdiler. Türk hükümdarı (Tafkac Han) da bunlar arasındaydı.

Sultan Mevdûd'un bu talebine icabeten Tafkac Han, Tirmiz'e¹⁸⁸ hareket etti ve Selçukluların, Gaznelilerden almış olduğu bu şehri yağmaladı¹⁸⁹. Kanaatimize göre Han, o dönemde Gaznelilere yakınlaşmaya çalışmaktaydı. Bununla diğer taraftan Selçuklu Devleti'nden intikam almayı kendine hedef edindi.

İki devlet arasındaki siyasî ilişkiler konusunda bütün bu anlatılanları özetleyecek olursak şu sonuca ulaşırız: Karahanlılar ve Gazneliler arasındaki ilişki, dostluk ve düşmanlık arasında gidip geliyordu. Gazneliler Devleti, Karahanlı Devleti'ni kendine boyun eğdirmeye çalıştı. Bunu Karahanlı Devleti'nde kardeşler arasında ne zaman bir bölünme (Doğu-Batı) meydana gelmişse Gazneliler bundan istifade ederek zaman zaman hedeflerine ulaştılar. Böyle olması sebebiyle, Selçuklular, Horasan'da devletlerinin temellerini daha da sağlamlaştırdılar. Dolayısıyla bu devlet, Karahanlılar ile Gazneliler arasında barikat görevi üstlenmiş oldu.

Kaynaklar:

I-Temel Kaynaklar

- » Abbas İkbâl, *Târihu İrân Ba'de'l-İslâm*, trc. Muhammed Alâüddin Mansur, Kahire 1410/1990.
- » Ali b. Salih el- Muheyimîd, "Karahanlılar ve İslâm'ın Yayılışında Gösterdikleri Çabalar", çev., Ali Aksu, *CÜİFD.*, Sivas 2001, cilt v, sayı 1, s. 281-310.
- » Bedir Abdurrahman Muhammed, *Rusûmü'l-Gaznevîyyîn*, Kahire 1987.
- » Benâktî, Fahrüddin Davud b. Tâcüddin, (öl. 730/1329), *Târihu Benâktî*, (İrânlı) thk. Ca'fer Şîar, Tahran 1348.
- » el-Beyhakî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Hüseyin, (öl. 470/1077), *Târihu'l-Beyhakî*, trc. Sadık Neş'et vd., Kahire 1956.
- » el-Bundârî, el-Feth b. Ali b. Muhammed, (öl. 643/1245), *Târihu Devleti Al-i Selçuk*, Beyrut 1400/1980.
- » Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyid İmadüddin İsmail b. Ali, (öl. 732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, II, Mısır ty.
- » el-Gerdîzî, Ebû Said el-Hayy b. ed-Dahhâk b. Mahmud, (öl. 442-443), *Zeynü'l-Ahbâr*, trc. İfâf es-Seyyid Zeydân, II, Kahire 1402/1982.
- » el-Hamevî, Şihâbüddin Yakut b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî al-Bağdâdî, (öl. 626/1228), *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut 1984.
- » Hondmîr, Gîyâsüddin b. Hemâmüddin, (öl. h. 942), *Habîbü's-Siyer* (Farsça) II, Tahran 1353.
- » el-Hüseyinî, Sadrüddin b. Ali, (öl. 622/1224), *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Beyrut 1984.
- » İbn Haldun, *Iber*, Beyrut 1403/1983.
- » İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed, (öl. 681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü'z-Zemân*, II, V, thk. İhsan Abbas, Beyrut ty.

¹⁸⁷ Age., s. 558; Mîrhond, Age., s. 166.

¹⁸⁸ Tirmiz, Ceyhun nehrinin doğu sahilinde yer alan bir yerleşim merkezidir. Sahihî Buhari'nin sahibi İmam Muhammed b. İsa et-Tirmizî, buralıdır. Yakut, II, 26-27.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esir, IX, 558.

- » İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, (öl. 711/1311), *Lisanü'l-Arab*, haz. ve yay. Yusuf Hayyât, Beyrut ty.
- » İbn Tagriberdî, Cemâlüddin Yusuf, (öl. 874/1469), *en-Nücûm'uz-Zâhira fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, thk. Fehim Şeltut, Kahire ty.
- » İbn Ziyâr, el-Emir Keykavus b. İskender, (öl. 462/1069), *Kitabü'n-Nasîha, Kâbusnâme* olarak da bilinmektedir, trc. Muhammed Sadık Neş'et vd., Mısır 1958.
- » İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, (öl. 597/1200), *el-Muntazam fi Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, VIII, X, Haydarabad 1357.
- » İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeybânî, (öl. 630/1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, IX, X, XI, Beyrut 1402/1982.
- » İbnü'l-Ibrî, Ebü'l-Ferec Gregoruous Cemalüddin b. Şemmâs el-Malatî, (öl. 683/1286), *Târihu'z-Zemân*, trc. İshak Ermele, Beyrut 1986.
- » İbnü'l-Furât, Nâsiruddin Muhammed b. Abdurrahim, (öl. 807/1405), *Târihu'd-Düvel ve'l-Mülûk*, Mikروفilm Mektebetü Câmîatü'l-Melik Suud, Riyad, no. 235, 236f.
- » İbnü'l-Imrânî, *el-İnbâü fi Târihi'l-Hulefâi*, thk. Kasım es-Samirâyî, Riyad 1402/1982.
- » el-Kazvîni, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud, (öl.682/1283), *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-Ibâd*, Beyrut ty.
- » Mahmud Şakir, *Türkistan*, Beyrut, ty.
- » Mîrhond, Muhammed b. Handeşah, (öl. h.903), *Ravzatü's-Safâ*, trc. Ahmed Abdülkadir eş-Şazeli, Mısır 1408/1988.
- » M. Longworth Dames, "Gazneliler", *İA.*, İstanbul 1993, IV, 742-748.
- » Muhammed Avfî, (öl. 630/1232), *Lübâbü'l-Elbâb*, (Farsça) nşr. ve thk. Edward Fenr, Leiden 1324/1906.
- » Merçil, Erdoğan, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1987.
- » ———, "Gazneliler", *DİA.*, İstanbul 1996, XIII, 480-484.
- » Münecim Paşa, Ahmed b. İsa b. Lütfullah, (öl. 1113/1702), *Müneccim Paşa Tarihi*, (Türkçe yazma) Riyad, Câmîatü'l-Melik Suud, no. 344f.
- » en-Narşahî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer, (öl. 348/959), *Târihu Buhara*, trc. ve thk. Emin Bedevi vd, Mısır 1965, Ebû Nasr Ahmed el-Kabavî'nin (*Târihu Buhara*) adlı kitabına dahil edilmiştir.
- » en-Nizâmî el-Arûzî es-Semerkindî, (öl. 552/1157), *Çehâr Makâle*, trc. Abdülvehhâb Azzâm vd, Kahire 1368/1949.
- » Nizamülmülk, Ebû Ali el-Hasan b. Ali et-Tûsî, (öl. 485/1092), *Siyasetname*, trc. Yusuf Hüseyin Bekkâr, Duhâ, Katar 1407/1987.
- » Palabıyık, Hanefî, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara 2002.
- » er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, (öl. 603/1206), *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sûrûr fi Târihi'd-Devlet'i's-Selçukîyye*, trc. İbrahim eş-Şurâbî vd., Kahire 1379/1960.
- » Reşîdüddin, Fazlullah el-Vezir b. İmâdüddeve, *Câmîu't-Tevârih* (Farsça), II, V, (*Târihu Al-Selçuk*) Ankara 1960.
- » Sibî İbnü'l Cevzî, Şemsüddin b. Yusuf, (öl. h. 654), *Mîr'âtü'z-Zemân fi Târihi'l-A'yân* (481-517), thk. Müsfir b. Salim el-Ğamidî, Mekke 1407/1987.
- » Süreyya Muhammed Ali, *el-Ğûriyyûn*, Mısır 1993.
- » et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (öl. 310/922), *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, V, Beyrut 1408/1988.
- » el-Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcebbar, (öl. 427/1036), *Târihu Yemînî*, Lahor 1300/1882.
- » el-Uzeymî, Muhammed b. Ali b. Muhammed et-Tenûhî el-Halebî, (öl. 558/1163), *Târihu'l-Uzeymî*, Claude Chan'in *Journal Asiatique Tome ccxxx* septembre 1938, s. 367 içerisinde yayımı.
- » ez-Zehabî, el-Hâfız Şemsüddin Muhammed b. Ahmed et-Türkümânî, (öl. 748/1347), *Siyerü A'lâmî'n-Nübelâ*, XIX, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut 1413/1993.
- » ———, *el-Iber fi Haberi men Ğaber*, thk. Muhammed es-Said II, Beyrut ty.

II-Müracaat Kaynakları

- » Abbas İkbâl, *Târihu İnan Ba'de'l-İslam*, trc. Muhammed Alaüddin Mansur, Kahire 1410/1990.
- » Abbas Perviz, *Târihu Deyâlîme ve Gazneviyân*, (Farsça) Tahran 1336.
- » Barthold, *Târihu't-Türk fi Asya'l-Vustâ*, trc. Ahmed es-Said Süleyman, Mısır ty.
- » ———, *Türkistan mine'l-Fethi'l-Arabiyyi ile'l-Ğazvi'l-Moğolî*, trc. Salahuddin Osman Haşim, Kuveyt 1401/1981.

- » Bedir Abdurrahman Muhammed, *Rüsûmü'l-Gazneviyyîn*, Kahire 1987.
- » Fambury Armeneous, *Târihu Buhara*, trc. Ahmed es-Sâdâtî, kahire 1987.
- » Fethi Ebû Yusuf, *el-Müsâhirât fi'l-Asreyni'l-Gazneviyyi ve's-Selçûkiyyi*. by ty.
- » Hasan Mahmud ve Ahmed Şerif, *el-Alemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Abbâsî*, Kuveyt 1980.
- » Le Strange Guy, *Buldânü'l-Hilâfeti's-Şarkiiyyi*, trc. Beşir Fransîs vd., Beyrut 1985.
- » Mahmud Şakir, *Türkistan*, Beyrut ty.
- » es-Seyyid Abdülmü'min es-Seyyid Ekrem, *Ezvâü Ala Târihi Tûrân*, Mekke ty.
- » Stanley Leon Pool, *ed-Düvelü'l-İslamiyye*, Türkçe'den Arapça'ya çev. Muhammed Sabîhî Ferzât, Dimaşk 1973.
- » Süreyya Muhammed Ali, *el-Ğûriyyûn*, Mısır 1993.

III-Yabancı Kaynaklar

- » Bosworth, *Kara Khitay Encyclopaedia of Islam*, IV, 580–583.
- » ———, *The Ghaznavids* (Beyrut).
- » *İslam Ansiklopedia*, (Karahanlılar), VI, İstanbul 1967.
- » Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, Ankara 1965.
- » Skrine and Ross, *The Heart of Asia*, New York 1973.
- » *The New Encyclopedia, Britantica*. London.
- » Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.